

જેન શિક્ષાવલી એવી બીજી પુષ્પ પાચમુ

નયવિચાર

સાહિત્યવાર્ષિક ચિંતાવધાની પત્રિકા
શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ

પ્રકાશક
જેન સાહિત્ય-પ્રકાશન-મંદિર
મુબઈ - ૯.

મૂલ્ય, - પચાસ નવા પૈસા

પ્રકાશક

નરેન્દ્રકુમાર, ડી શાહ

વ્યવસ્થાપક લેન સાહિત્ય-પ્રકાશન-મંદિર

લનાભાઈ ગુણપત બોંગ્લો, ૩

મીઝ બદર, મુંબઈ-૯

પ્રથમ આવૃત્તિ

સ ૨૦૧૧, સને ૧૯૧૦

સર્વ હક પ્રકાશકને, સ્વાધીન

મુદ્રક

મણિલાલ જ્ઞાનવાન શાહ

ધી નવખાન પ્રીન્ટિંગ પ્રેસ

પોર્ટ્રા રોડ, જામનગર.

પ્રકાશકનું નિવેદન

જૈન શિક્ષાવતીની પ્રથમ શ્રેણી સ ૨૦૧૫ના માસ ૪મી ૧૩ તા. ૭-૩-૫૮ ને રાજ સુદરાનાઈ દોનમાં માનનીય શ્રી મગજલસ પંચવાસના અધ્યક્ષશ્રીએ યોજાયેલા બચ સમારભમાં પ્રકાશન પામી આ વખતે મુનર્ક રાજ્યવિધાનપરિષદના પ્રમુખ શ્રી બોમીનાન લાલા અતિથિવિશેષ તરીકે પદાર્થ દના અને શ્રી ચદુનાથ રધમાન શાહ શ્રી. ગણપતિનકર દેસાઈ તથા રેવં કાંધ વિલિખમે જૈન ધર્મની શિક્ષા અને અસર વિશે માનનીય પ્રવચનો કર્યા હતા ઉપરાંત આ શિક્ષાવતીના લેખક શ્રી ધીરજનાથ ગાદે અવધાનના અદ્ભુત પ્રયોગો કરીને તથા અધ્યાત્મવિશાલ જો મૂળગ્રન્થોએ અતીંદ્રિય જ્ઞાનના કેટલાક ચમત્કારિક પ્રયોગો બનાવીને શ્રોતાઓને આત્મસમિતિને પરિચય આપ્યો હતો દૂકમાં પ્રથમ શ્રેણી સુયોજિત જ્ઞાનમહોત્સવ પૂર્વક પ્રકાશિત થઈ હતી અને તે સારો તોકાર પામી હતી

એ વખતે થયેલી ગળે ૧૧ અનુસાર આજે બીજી શ્રેણીના ૧૨ પુસ્તકો પ્રમદ થઈ રહ્યા છે અને તે પણ પ્રથમ શ્રેણી જેવા જ વોકા દર પામશે એમ માનીએ છીએ

આ શ્રેણીમાં લેખક તરીકે સત્યજી આપવા માટે પૂ. પ. ન. શ્રી ધુરધરવિજયજીનો, પૂ. મુ. શ્રી ગીર્તિચિંત્યજીનો પૂ. મુ. શ્રી ભદ્રગુપ્ત વિજયજીનો તથા પૂ. મુ. શ્રી તત્વાનંદચિંત્યજીનો તેમજ તેમને અનુમતિ આપવા માટે તેમના ગુરુવરોનો અત્યંત મુશ્કેલીપૂર્વક અભાર માનીએ છીએ ઉપરાંત જેમજે સવાહસૂચના આપીને અમાર કાર સરળ બનાવ્યું છે, તેમનો પણ દાર્શિક આભાર માનીએ છીએ

સકુના સકકામથી સાદિત્યચારનું કાર્ત્ત્વ્ય સરસ્વી બનો એ જ અભિલાશ

પ્રકાશક.

તા. ૪ — વિશેષ આભારાર્થેન બારમાં પુસ્તકના પ્રાર્થના આપ્યું છે, તે જોઈ તેજની ખાસ લખામણ છે

વિષયાનુક્રમ

- ૧ નયની ઉપયોગિતા
કૃપમ હુકનુ દષ્ટાત
બે પ્રનાસીઓનુ દષ્ટાત
છ આધજ્ઞા અને હાથીનુ દષ્ટાત
રાણી ચેલ્વાનાના જીવનનો એક પ્રસંગ
- ૨ નયની શાખ્યા
- ૩ નયાભાગ-દુર્નય
- ૪ નયના પર્યાયશબ્દો
- ૫ નયના પ્રકારો
- ૬ અનેકાતવાદ યાને સ્વાદવાદ
યત્ર અને સખ્યાના હિદાહરણો
મપ્તલગી
અનેકાન્ત અને નિદ્ધાનોના અભિપ્રાયો
- ૭ નેગમ નય
જમાસિમુનિનો પ્રબંધ
- ૮ સમહનય
- ૯ વ્યનહારનય
- ૧૦ ત્રુલ્લુમૂત્રનય
- ૧૧ શબ્દનય
- ૧૨ સમભિરૂપનય
- ૧૩ અનભૂતનય
- ૧૪ નયસાહિત્ય
- ૧૫ ઉપસહાર

॥ ॐ ह्रीं अहं नम ॥

નયવિચાર

[અનેકાનવાદના નિરપણુ સાથે]

—૦—

૧-નયની ઉપયોગિતા

મનુષ્ય કૃપમ કૃષ્ણચિત્તિ* છોડીને જ્ઞાનના વિશાળ પ્રદેશમાં હાખવ થાય છે, ત્યારે તેના મનમાં અનેક પ્રશ્નો ઉઠે છે —
'આ આકાશ (Space) શું છે ? તેમાં કેઈ પદાર્થની ગતિ

* કૃપમ કૃષ્ણુ દર્શાવે આ પ્રમાણે સમજવું

એક વાર વગસાદ ખૂન પડ્યાથી સરોવરમાં નીર ઠનકાપા અને તેમાં રહેનારો દેડકો બાજુના એક દુનામાં આવી પોતા ત્યાં ફવામાં રહેનારા મહુ-દેડકાએ પૂછ્યું કે 'હે બાઈ! તું ક્યાથી આગ્યો ?' પેનાએ કહ્યું 'સરોવરમાંથી.' હવે દુનાનો દેડકો વહી પસ્યું ફરે છોડીને બહાર નીકળ્યો નહતો તેથી પેના દેડકાને પૂજ્યા માગ્યો કે 'સરોવર એવું શું ?' પેનાએ કહ્યું કે 'જ્યાં ઘણું પાણી હોય તેને સરોવર કહેવાય'

ફવાના દેડકાએ પૂછ્યું કે 'ઘણું એટલે કેટલું ?' શું તે આ દુનામાં એવા ભાગ જેટલું હશે ?' પેનાએ ખ્યું કે 'તેથી તો ઘણું વધારે' ફરી દુનાના દેડકાએ પૂછ્યું કે 'શું તે આ દુનાના અસીભાગ જેટલું હશે ?' પેનાએ કહ્યું કે 'તેથી પણ ઘણું વધારે' આથી ફવાના દેડકાને આશ્ચર્ય થયું અને તેણે ફરી પૂછ્યું કે 'શું તે આ આખા દુના જેટલું હશે ?' પેનાએ કહ્યું કે 'તેથી પણ ઘણું વધારે'

સ્થિતિ કેવી રીતે થાય છે? કાલ (Time) શું છે? જેના વડે પદાર્થોનું નિર્માણ થાય છે, તે પુદ્ગલ (Matter) શું છે? જીવત પદાર્થોમા જે ચેતના દેખાય છે, તે શેને આભારી છે? ' વગેરે વગેરે

આ બધા પ્રશ્નોનો ખુલાસો નેન મહર્ષિઓએ દ્રવ્યાનુયોગમા* કરેલો છે આ દ્રવ્યાનુયોગમા પ્રવેશ કરવો હોય, તેનાથી સારી રીતે પરિચિત થવું હોય, તો પ્રમાણ અને નયનું જ્ઞાન જરૂરી છે

આ શબ્દો સાબળના જ દ્વાનો દેડકો બોલે છે 'તારી વાત બોલી છે આ દ્વાના ડરતા વધારે પાણી હોઈ ચકે જ નહિ મારી જીવનમા મે આવી વધારે પાણી જોયું નથી' સરોવરનો દેડકો તેને શું જવાબ આપે?

પોતાના નાનકડા વર્તુળમા પગલ રટતું એ દેડકો અનુભવ ધરાવે એ દૂષમદ્વૃત્તિ કહેવાય છે

* જે ૧ શાસ્ત્રો ચાર અનુયોગમા વહેચાયેલા છે, અર્થાત તેમા ચાર પ્રકારનું વિવેચન જોવામા આવે છે (૧) ધ્વ્યસબ્ધી, (૨) કથા-ચરિત્ર સબ્ધી, (૩) ગણિત સબ્ધી અને (૪) ચરણકરણ એટલે ગણિત અને કિરા સબ્ધી તેમા દ્રવ્ય સબ્ધી વિવેચન કરનાર ભાગને દ્રવ્યાનુયોગ કહેવાય છે, ધ્વ્યસબ્ધી વિવેચન કરનાર ભાગને ડ્યાનુયોગ કહેવાય છે બૂજોળ-ખજોળનો ગણિત સબ્ધી ભાગ ગણૂ કરનારને ગણિતાનુયોગ કહેવાય છે અને ચરણ-કરણ સબ્ધી ઉદ્દેશો-આત્મઓ રણૂ કરનાર ભાગને ચરણ કરણાનુયોગ કહેવાય છે

શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના અકુલીમમા અધ્યયનમા
દશ પ્રકારના સમ્યક્ત્વનું વર્ણન આવે છે તે પ્રસંગે
જણાવ્યું છે કે-

દ્વ્યાણ સવ્યમાગા, સત્યપ્યમાણેદિં જસ્ત ઉવલદ્દા ।

સવ્યાદિં નયવિદીદિં, વિત્યારદ્દ તિ નાયત્યો ॥

‘તેને દ્રવ્યના સર્વ ભાવો સર્વ પ્રમાણો અને સર્વ
નયવિધિ વડે ઉપલબ્ધ થયા છે, તેને વિસ્તારગ્રંથિ
જાણવો’ એટલે દ્રવ્યના સર્વ ભાવો જાણવા માટે પ્રમાણ
અને નય ખૂબ ઉપયોગી છે, એ વાત સિદ્ધ છે

વાચકથેખર શ્રીક્રમાસ્વાતિ મહારાજે વિશાળ
અહંતપ્રવચનનો સાગ્ર મહાશુ કરીને તત્વાર્થધિગમ મહાશાસ્ત્રની
રચના કરી છે તેના પ્રથમ અધ્યાયના ચોથા સૂત્રમા તેમણે

જીરાજીવાસ્ત્યધસચરનિર્જરામોસાસ્તત્ત્વમ્ ।

એ સૂત્ર વડે તત્ત્વોનું નિરૂપણ કયું છે અને પાચમા સૂત્રમા

નામસ્થાપનાદ્રવ્યમાત્રતસ્તન્નવાસ ।

એ સૂત્રથી ઉપયુક્ત તત્ત્વોનો નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ
વડે ન્યાસ-નિરૂપણ થાય છે, એમ જણાવ્યું છે ત્યારપછી છઠું સૂત્ર

પ્રમાણનયૈતધિગમ ।

એ રજૂ કયું છે તેનો અર્થ એ છે કે ‘ઉપયુક્ત છવા

x છવ-અષ્ટવ-આશ્વ-બધે-સર્ગ-નિર્જરા-મોક્ષ એ (સાત)
તત્ત્વો છે આ તત્ત્વસંખ્યામા પુનઃ અને પાપનો ઉમેરો કરતા
તત્ત્વોની સંખ્યા નમ્ની જો છે પ્રગરણપ્રયોગમા નવતત્ત્વની જ વિશેષ
પ્રસિદ્ધિ છે અર્થે બધેતત્ત્વમા આ બેનો સમાવેશ થઈ જાય છે

હવાદિ તત્ત્વોનો બોધ પ્રમાણ અને નયો વડે થાય છે’
આ સૂત્રપરના સ્વોપપન્નભાષ્યમાં—

‘પ્રમાણનયં વિસ્તરત્તદિગમો મયતિ ।’

એમ કહ્યું છે, જોટલે આ તત્ત્વબોધ વિસ્તારથી થાય છે,
એમ સમજવાનું છે

અહીં એ સ્પષ્ટતા પણ કરી દઈએ કે માત્ર દ્રવ્યા
નુયોગ જ નહિ, માત્ર તત્ત્વજ્ઞાન જ નહિ, પણ જૈન મહ
ર્ષિઓનો કેઈ પણ ઉપદેશ-આદેશ યથાર્થપણે સમજવો
હોય તો તેમાં નયજ્ઞાનની ખાસ જરૂર રહે છે, કારણ કે
જૈન મહર્ષિઓ જે કંઈ બોલે છે, તે સાપેક્ષપણે બોલે છે
અને એ સાપેક્ષપણાનું જ્ઞાન આપણને નયવાદથી—નયની
પદ્ધતિથી જ થાય છે

અહીં કેઈ એમ કહેતું હોય કે ‘જૈન મહર્ષિઓ જે
કંઈ બોલે છે, તે સાપેક્ષપણે બોલે છે એમ સાચી માનવું ?’
તો તેમની વિચારણાએ અમે શ્રી જિનભદ્રગણ્ધિ ક્ષમાશ્રમણે શ્રી
વિશેષાવશ્યક ભાષ્યમાં કહેલા નીચેના વચનો રજૂ કરીએ છીએ.
‘નત્થિ નપદ્ધિં પિદ્ધુણ મુત્ત અત્થો અ જિણમપ કિંચ્છિ ।’
જિનમતમાં—જિનપ્રવચનમાં કેઈ પણ સૂત્ર કે અર્થ નય-
વહિત નથી’

‘વચન સાપેક્ષ વ્યવહાર સાચો કહ્યો, વચન નિરપેક્ષ
વ્યવહાર જૂઠો’ એ પદ્ધતિ ધણાને કહુંગોચર થઈ હશે
તેનો અર્થ એ છે કે નિરપેક્ષપણે બોલવું એ જૂઠો વચન-
વ્યવહાર છે હવે જૈન મહર્ષિઓ સત્યને જ વરેલા હોવાથી

અને મૃષાવાદના ત્યાગી હોવાથી નિરપેક્ષ વચનબ્યવહાર
કેમ કરે ? એ વિચારી જોવું

અહીં સાપેક્ષતા અને નિરપેક્ષતાનો પ્રથમદર્શી ખ્યાલ
આપવા માટે બે દૃષ્ટાન્તો રજૂ કરવામાં આવે છે

(૧) બે પ્રવાસીઓનું દૃષ્ટાન્ત

એક ગામ પર ધાડ પડી, ત્યારે એક વીર પુરુષે
ગામનો બચાવ કરતા પોતાના દેહનું બલિદાન આપ્યું
આથી ગામલોકોએ તેની યાદગીરીમાં ગામના પાદરે તેનું
એક બાવલું લીધું કંઈ અને તેના એક હાથમાં તરવાર
તથા બીજા હાથમાં દાલ આપી આ દાલ સુંદર રેખાય તે
માટે તેની એક બાજુ સોનાથી રમી અને બીજી બાજુ
રૂપાથી રમી

એક વાર બે પ્રવાસીઓ સામસાની દિશામાંથી તે
ગામને પાદર આવી અડધા અને પેલા બાવલાનું નિરીક્ષણ
કરીને પોતપોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવવા લાગ્યા

એકે કહ્યું ધન્ય છે આ વીર પુરુષને કે જેણે પદા
પકારાથે પ્રાણ પ્રાધર્મ્ય

બીજાએ કહ્યું આ ગામના લોકો કદરદાન જણાય છે
કે જેમણે એ વીર પુરુષની કદર કરી તેનું બાવલું ખેંચાડ્યું

પહેલાએ કહ્યું બાવલા તો ઘણી જગાએ હોય છે,
પણ આના જેવા સુંદર નહિ !

બીજાએ કહ્યું બાવલા કરતાંયે તેના હાથમાં રહેલા

તરવાર અને ઢાલ વધારે મુંઢર લાગે છે અને તેમાયે આ
સોનાથી રસેલી ઢાલ તો ઘણી જ મુંઢર લાગે છે અહા !
શુ તેની ચોલા ?

પહેલાંએ કહ્યું જરા સમાજીને બોલ આ ઢાલ
સોનેથી રસેલી નથી, પણ રૂપાથી રસેલી છે

બીજાએ કહ્યું મારી આખો બરાબર કામ આપે છે,
તેથી જે નજરે જોઈ છું તે જ બોલુ છું બાકી જેની આખે
બરાબર દેખાતું ન હોય તે ગમે તેમ બોલે

પહેલાંએ કહ્યું અરે મૂખ ! તું અને આપણો કહે
છે ? તારી આખે જો બરાબર દેખાતું હોય તો તું આ રૂપાથી
રસેલી ઢાલને સોનેથી રસેલી કહે જ નહિ

બીજાએ કહ્યું તું મૂખચિરમણિ જણાય છે કે જે
સોનેથી રસેલી વસ્તુ કેવી હોય અને રૂપાથી રસેલી વસ્તુ
હોય તે જણતો નથી

આમ પરસ્પર લુભાએડી ઘટાં બનેએ બાયે
ચઢાવી અને તેઓ લડવા માટે સામસામા આવી ગયા, પેણ
એવામા ગામના કેટલાકે ડાહ્યા માણનો ત્યા, " ?
હતા, તે વચમા પડ્યા અને તેમને લડતું
તેમને લડવાનું કારણ પૂછ્યું " ?
એવડું એમ કહે છે કે

બીજાએ કહ્યું કે
રૂપાથી રસેલી છે

આ સામગ્રી પેલા યજ્ઞા માણસોએ કરું કે 'જે લડવાનું કારણ આ જ હોય તો એક કામ કરો કે તમે એક બીજાને સ્થાને આવી જાઓ અને પછી હાલને જુઓ એટલે સાચી સ્થિતિ મમજાઈ જશે.'

બનેએ સ્થાનપરિવર્તન કરું તો મ્હોમા આંગ્રા નાખી મયા પહેલાએ કરું કે 'આ હાલ તો મોનેરી પજુ છે' બીજાએ કહ્યું કે 'આ હાલ તો રૂપેરી પજુ છે' પછી બને શરમિહા મધુને પોતપોતાના માર્ગે આજ્ઞા મયા

'આ હાલ મોનેરી જ છે' તથા 'આ હાલ રૂપેરી જ છે' એ બને વચનબ્યવહાર નિરપેક્ષ હતા, કારણ કે તેમા બીજી અપેક્ષાનો સ્વીકાર ન હતો, નિરોધ હતો પાછળથી બ્યારે પ્રવાસીઓએ એમ કહ્યું કે આ હાલ તો મોનેરી પજુ છે અને 'આ હાલ તો રૂપેરી પજુ છે,' તે વચનબ્યવહાર સાપેક્ષ થયો, કારણકે તેમા બીજી અપેક્ષાનો સ્વીકાર હતો.

II આધ્યા અને દાઘીનુ દષ્ટાંત પણ આપણને આ સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષપણાનો વધારે ખ્યાલ આપશે

(૨) છ આધ્યા અને દાઘીનુ દષ્ટાંત

એક રાજાનો રસાલો અપોર ગામવા એક ગામની ધર્મ શાળામા ચેકાયો, તેમા કેન્સાક પોડા હતા, કેન્સાક જિટ હતા અને એક દાઘી હતો. ગામ લોકોને ખબર પડી, એટલે તેઓ ટોળે મળીને દાઘીને જોવા આવ્યા તેમા છ આધ્યા પણ સામેલ હતા. આ આધ્યાઓએ દાઘી વિષે યહું સામળ્યુ કરું, પણ બીજો અનુભવ લીધો ન હતો,

એટલે મહાવતને કહેવા લાગ્યા કે 'ભલે ઘઈને અમને આ હાથીને અડકવા દે જેથી તે કેવો હોય તેનો ખ્યાલ અમને આવી જાય અને અમારી જીદગીમાં કદો હાથીને ભેરો નથી'

મહાવત ભલે હતો, એટલે તેણે હાથીને અડવા માટેની છંદે આધળાઓને છૂટ આપી અને તેઓ તેને તપાસવા લાગ્યા

એમ કરતા દરેક આધળાના હાથમાં હાથીનું એક એક અંગ આવ્યું જેના હાથમાં તેનો કાન આવ્યો, તેણે કહ્યું કે 'આ હાથી તો સૂપડા જેવો લાગે છે' જેના હાથમાં તેની સૂઠ આવી, તેણે કહ્યું કે 'આ હાથી તો સામેલા જેવો લાગે છે' જેના હાથમાં તૂંગા આવ્યા, તેણે કહ્યું કે 'આ હાથી તો ભૂંગા જેવો લાગે છે' 'જેના હાથમાં પગ આવ્યો, તેણે કહ્યું કે 'આ હાથી તો માબલા જેવો લાગે છે' જેના હાથમાં પેટ આવ્યું, તેણે કહ્યું કે 'આ હાથી તો પખાલ જેવો લાગે છે' અને જેના હાથમાં પાતળી પૂછડી આવી, તેણે કહ્યું કે 'મને તો એ સાવરણી જેવો જણાય છે'

દરેક આધળો એમ સમજતો હતો કે મારી વાત સાચા છે અને બીજાની વાત ભૂડી છે, એટલે તેઓ એક બીજાને જુદા કહેવા લાગ્યા અને એમ કરતા લડી પડ્યા

હાથીનો મહાવત તેમની આ સ્થિતિ જોઈને બોલ્યો કે 'ભવા માણસો! તમે આ ધાધવ શા માટે કરી રહ્યા છો? તમારામાના કોઈએ પણ હાથીને પૂરો તપાસ્યો નથી

તમે જે કંઈ જોયું છે તે એક એક અગજ જોયું છે તે પરથી આખા હાથી વિષે અભિપ્રાય આપવા મઠી પડ્યા છે, તેથી જ આ વિષય સ્થિતિ પેદા થઈ છે તું આ હાથીને રોજ જોઉં છું, તેથી કદું છું કે તે સૂપડા જેવો પણ છે, સામેલા જેવો પણ છે, જૂગજ જેવો પણ છે, યામલા જેવો પણ છે, પખાલ જેવો પણ છે અને સાવરળી જેવો પણ છે તમારી દરેકની વાત સાચી છે, પણ તમે બીજાને જૂઠા પાડો છો, તે કીક નથી ખાટે પાપલ કરવાનું છે. હો' આ સાબળી આધ્યાત્મો રૂપ થઈ ગયા અને પિતાના રસ્તે સીધાબ્યા.

અદી 'આ હાથી સૂપડા જેવો જ છે, જૂગજ જેવો જ છે,' વગેરે વચનો નિરપેક્ષ હતા, કારણકે તે બીજી અપેક્ષાને ધ્યાનમાં લેનારા ન હતા જ્યારે 'આ હાથી સૂપડા જેવો પણ છે, જૂગજ જેવો પણ છે' વગેરે મહાવતનાં વચનો માપેક્ષ હતા, કારણકે તે બીજી અપેક્ષાઓને ધ્યાનમાં લેનારા હતા.

નિરપેક્ષ વચનોએ તકરાર જમાવી, કલહ ઉભો કર્યો અને વાત મારામારી મુખી પડોવાડી, એટલે મુક્તજનોએ નિરપેક્ષ વચનવ્યવહાર કરવો યોગ્ય નથી, એમ જીન મદ્ય વિઝોનું સ્પષ્ટ મતબ્ધ છે.

કોઈપણ વચનોની અપેક્ષા બરાબર સમજવામાં ન આવે તો ઠેકું પરિણામ આવે છે, 'તે રાણી ચેન્દ્રાબા એક જીવનમસગ પરથી સમજી ચકાશે.

રાણી ચેતલણાના જીવનનો એક પ્રસંગ

ઠડીના દિવસો હતા, ટાઢ ઠઠડીને પડતી હતી તે વખતે રાજા શ્રેણિક અને રાણી ચેતલણા રાજમહેલના એક હુકાળા ખડમાં છાપરપત્રગ પર મથરૂની તળાઈએ પર દેવ્યા હતા અને શરીર પર બહુમૂલ્ય ગરમ રત્નર્થઓની સોડ બીડી લીધી હતી. બંને ધમધસાટ ઊંચી રહ્યા હતા. એવામા ચેતલણાનો હાથ સોડમાથી બહાર નીકળી ગયો અને તે સખ્ત ઠડીને લીધે કળવા લાગ્યો.

એ વખતે તેને દિવસે જોયેલા એક ધ્યાનસ્થ મુનિ યાદ આબ્યા 'સુકલકડી શરીર, આછા વસો અને પર્વતની તળેટી આવી સખ્ત ઠડીમા એમનુ શુ થયુ હશે?' એ વિચાર તેના હૃદયને સ્પર્શી ગયો તેમા 'એમનુ શુ થયુ હશે?' એ શબ્દો પ્રકટ રીતે બોલાઈ ગયા. રાજાએ તેને કાનોકાન આમળ્યા અને તે વિચારમા પડ્યો હું તો યાસે જ સૂતો છું, ત્યારે આ ચેતલણા અત્યારે કોનો વિચાર કરતી હશે? શીઓનુ કંઈ ઠહેવાય નહિ! તેમના પર ગમે તેટલો રુનેહ રાખો તો પણ તેમનુ ચિત્ત અવશ્ય બીજે જાય! જ્યારે પટરાણીની આ સ્થિતિ છે, ત્યારે બીજી રાણીઓનુ તો કહેવું જ શુ?' આવા આવા વિચારોમા તેણે રાત્રિ જેમ તેમ પસાર કરી.

સવાર થયું અને રાજા નિત્યકર્મથી પરવાયા પછી પ્રભુ મહાવીરને વાદવા આવ્યા પરંતુ વાદવા જતી વખતે

મત્રીશ્વર અમરકુમારને આજ્ઞા કરના ગયા કે 'મારા અત પુરને જલાવી દેજે પાપને વિસ્તારવા દેવુ નથો'

અમરકુમાર જુલિના નિધાન હતા તે સમજી ગયા કે ગમે તે કારણે પિતાજી આજે રોષમા છે, નહિ તે આવી આજ્ઞા કરે નહિ પરંતુ આ આજ્ઞાનો અમલ કરીશ તો મહાઅનર્થ થશે અને અમલ નહિ કરું તો હું ચિહ્ન પાત્ર કરીશ, એટલે તેમણે વચકો રસ્તો કાઢ્યો અને અત પુરની આસપાસ થોડી છુપીઓ હતી, તે સજગાવી જૂમ ઉડાડી કે 'રાજાનું અત પુર સજગ્યુ' પછી તે પણ પ્રભુ મહાવીરને વહન કરવા આદ્યા

અહીં રાજા શ્રેષ્ઠિકે પ્રભુ મહાવીરને વિનયથી વહન કરીને પૂછ્યું કે 'હે ભગવત ! ચેત્સલા સતી છે કે અશની ?' જો સતી હોય તો મેં સામગ્યું એતું કેમ ?' પ્રભુએ કહ્યું કે 'હે રાજા ! માત્ર ચેત્સલા જ નહિ, પણ ચેતક રાજાની સતે પુત્રીઓ સતી છે, માટે તેના પર વહેમ લાવવાનું કાર્ક કારણ નથી તું આજલા દિવસે રાણી ચેતલાણા સાથે મને વહન કરવા આવેલો, ત્યારે રાણી ચેતલાણાએ વેશાર ગિરિની તળેટીમા એક મુનિને ધ્યાન ધરતા જોયેલા રાત્રે જોડમાથી રાણીનો હાથ બહાર નીકળી જતા મખત હડીને સ્ત્રીધે તે કળવા લાગ્યો, ત્યારે તેને એ મુનિ યાદ આબ્યા રાજમહેલના હુંદાળા ખડમા મારી આ સ્થિતિ થઈ, તો 'એમતુ શું થયું હોય ?' એ વિચાર તેમા મનમા આબ્યા આ શબ્દો બાવેલેકપશાત્ તે પ્રકટપણે જોલી ગઈ અને

તે સામળ્યા, તેથી તું વહેંચાયો, પણ એવો વહેંચે રાખવાનું કાઈ કારણ નથી’

આ શબ્દોએ રાજા શ્રેણિકના મનનું સમાધાન કર્યું અને પોતે જે હુકમ કર્યો હતો, તે તદ્દન અવિચારી હતો, તેનો ખ્યાલ આવી ગયો. વળી અભયકુમારે પોતાની એ આજ્ઞાનો અમલ જરૂર કર્યો હશે, એવી તેમને ખાતરી હતી આથી તે ત્રિગતુર બન્યા અને પ્રભુ પાસેથી વિદાય લઈ નગર ભણી પાછા ફર્યા.

રસ્તામાં અભયકુમાર મળ્યા તેને રાજાએ પૂછ્યું કે ‘શું કર્યું ?’ અભયકુમારે કહ્યું ‘અત પુરને મળ્યાથી હીધું’ આ સામળી શ્રેણિકના ખેડનો પાર રહ્યો નહિ તે બોલી ઉઠ્યા કે ‘એ તો અવિચારી હુકમ કર્યો, પણ તને એનો અમલ કરતા લગ્ન કેમ ન આવી ? માટે તું મારી પાસેથી વાલ્યો જા, તારું સુખ બતાવીશ નહિ’

અભયકુમારે આ સંસારને અસાર જાણી ચૂક્યા હતા અને કેટલાક વખતથી પ્રભુ મહાવીર પાસે દીક્ષિત થવાના મનોરથ સેવી રહ્યા હતા, પણ પિતા તેમને છોડતા ન હતા, તેથી કામ લીધા પડ્યું હતું તે આ શબ્દોએ ત્વરિત બનાવી હીધું.

અહીં રાજાએ નગરમાં આવીને જોયું તો અત પુર નજીકની કેટલીક ઝુંપડીઓ સળગી ગઈ હતી, પણ અત પુર સલામત હતું, તેથી તેમને ખૂબ આનંદ થયો, પણ આ ઘટનાથી તેમણે અભયકુમાર જેવા એક બુદ્ધિનિધાન

મત્રીને સહાને માટે શુભાત્યા હતા, એ જોટ જેવી તેવી ન હતી

તાત્પર્ય કે શબ્દોની અપેક્ષા સમત્યા વિના તેનો અર્થ કરવામા ભૂલ મવાનો પૂરેપૂરો સભવ છે, તેથી શબ્દોની અપેક્ષા બરાબર સમજવી જોઈએ

નયવાદ આપણને આ અપેક્ષાઓનું જ્ઞાન પૂરું પાડે છે, તેથી પાઠકોએ તેનો પરિચય કરી લેવાની જરૂર છે પ્રસ્તુત નિબંધ એ પરિચય પૂરો પાડશે.

૨-નયની વ્યાખ્યા

નય શબ્દ જી પાતું પરથી બનેલા છે તે ન્યાય, નીતિ, આચાર, સદ્ગુણ, યોજના, પદ્ધતિ, મુમુક્ષીપર્ણ વગેરે અનેક અર્થો બનાવે છે, પણ અદ્વી તે પ્રસ્તુત નથી અર્થાત્ તે વસ્તુને અર્થે બોધ થવામા ઉપયોગી થનાર જે સાપેક્ષ જ્ઞાન તેને જ નય સમજવાનો છે જેન શાસ્ત્રો ‘સકલાદેશ’ને પ્રમાણજ્ઞાન કહે છે અને ‘વિકલાદેશ’ ને નયજ્ઞાન કહે છે સકલાદેશ એટલે વસ્તુનો સામસ્ત્યેન અર્થાત્ અખડપણે બોધ અને વિકલાદેશ એટલે વસ્તુનો અમુક અર્થે બોધ

નયની એક વ્યાખ્યા એવી છે કે ‘સર્વત્રાનલ્લધર્માઘ્યામિને વસ્તુનિ વ્યકાશપ્રાદ્યનો લોષો નય इति । सर्व वस्तुઓમાં અનત ધર્મનો અધ્યાય છે, તેમાથી એક અથ શાકક જે જ્ઞાન તે નય’

બીજી વ્યાખ્યા એવી છે કે ' જ્ઞાનાસ્વમાવેશ્યો વ્યાવૃત્ત્યૈકસ્મિન્ સ્વમાયે વસ્તુ નયતિ પ્રાપ્નોતીતિ નય । વસ્તુના જુગ જુગ । સ્વમાયેમાથી વ્યાવૃત્ત થઈને (ખમીને) એક સ્વભાવમા વસ્તુને પહોંચે પ્રાપ્ત કરે તે નય '

ત્રીજી વ્યાખ્યા એવી છે કે ' પ્રમાણેન સમ્પ્રદીતાર્થે કાશો નય । પ્રમાણ વડે સમજેલો જે અથ તેનો એક અશ તે નય '

ચોથી વ્યાખ્યા એવી છે કે ' નીચતે યેન દ્યુતાવયવપ્રમાણ વિપરીતૃતસ્પર્ધસ્પાશસ્તરિતરાશોદાસીન્વત્ સ પ્રતિવત્તુર મિપ્રાયવિશેષો નય । શાસ્ત્રથી પ્રમાણ વડે નિશ્ચિત કરેલ વસ્તુના અશને જે મદ્દણુ કરે અને બાકીના અશો અંગે ઉદાસીન રહે એવો પ્રતિપાદન કરનારનો અભિપ્રાયવિશેષ તે નય '

નય સબધી, બીજી પણ વ્યાખ્યાઓ જોવામા આવે છે, પણ મુખ્યતઃ આ વ્યાખ્યાઓની છે, તેથી પાડકોએ તેના પર ખાસ લક્ષ આપવાની જરૂર છે

પ્રશ્ન—વસ્તુ માત્રમા અનત ધર્મોનો અધ્યાસ છે, તે શી રીતે મનાય ?

ઉત્તર—એક વસ્તુમા જૂની જૂની અપેક્ષાએ જૂદા જૂદા ધર્મોનો અધ્યાસ (સબન્ધ) છે અને આવી અપેક્ષાઓ અનત છે, એટલે એક વસ્તુમા અનત ધર્મોનો અધ્યાસ સુમલવિન છે

એક ચદ્ર વિષે આ જગતમા ઠેટલા ઠાવ્યો લખાયાં

હશે ? અને હજી પણ કેટલા લખાય છે ? આ પ્રમાણે
અવિધ્યમા પણ બીજા કાવ્યો લખાશે કે નહિ ? આ કાવ્યોની
સખ્યા કેટલી થાની ? હવે દરેક કાવ્ય ચદ્રમા કોઈને
કોઈ સુલુ-ધર્મના સળ-ધનું વર્ણન કરતું હોય, તો ચદ્રમા
કેટલા સુલુ-ધર્મ સહાયે ? એનો જવાબ અનન્યથી જ
આપવો પડે

હાલમા ફોટોગ્રાફીની કળા ખૂબ વિકાસ પામી છે,
તે પણ આ વિષયનું ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે એક મનુષ્યની
છબી લેવી હોય તો તે કેટલી રીતે લઈ શકાય ? છબી
આગળથી લઈ શકાય છે, પાછળથી લઈ શકાય છે, બંને
બાજુઓથી પણ લઈ શકાય છે, બિચેથી પણ લઈ શકાય
છે અને નીચેથી પણ લઈ શકાય છે વળી જુદા જુદા
ખૂણા અને અંશો પરથી પણ તે લઈ શકાય છે આ બધું
ધ્યાનમાં રાખીને જવાબ આપવાનો છે

મહાત્મા ગાંધી, જ્વાહરલાલ નહેરુ, હિટલર, સ્ટેલીન,
ફ્રાન્કલિન, ચર્ચીલ, રૂઝવેલ્ટ, આઈઝનહોવર વગેરે પ્રસિદ્ધ પુરુ-
ષોની છબીઓ કેટલી પડી હશે ? જ્યારે કોઈ પણ પ્રસિદ્ધ
પુરુષ સભા કે સમારોહમાં આવે છે, ત્યારે તેની આકૃતિ
ઝડપી લેવા માટે કેમેરામેનોની ફાજ પડી હોય છે તેઓ
જૂની જૂની રીતે તેમના અનેક ફોટો લે છે અને તેમની
ફીલ્મો પણ ઉતારે છે આવી ફીલ્મ ૧૦૦૦ ફુટ ઉતારવામાં
આવે તો તેમાં ૨૩૦૦૦ થી ૨૪૦૦૦ છબીઓ પડે છે ।
હવે આવા પ્રસંગો તો પ્રસિદ્ધ પુરુષોના જીવનમાં અનેક

આવે છે, તો તેમની કુલ છળીઓ કેટલી ગણવી ? દરેક છળીમા મનુષ્યની જૂદી આકૃતિનું દર્શન થાય છે, એટલે મનુષ્ય અપેક્ષાવિશેષથી અનત આકૃતિવાળો છે, એમ જ માનવું રહ્યું

પ્રશ્ન—વસ્તુના જુદા જુદા સ્વભાવોથી વ્યાવૃત્ત થઈ એક સ્વભાવને પ્રાપ્ત કરવાના અર્થ શું ?

ઉત્તર—વસ્તુના જુદા જુદા સ્વભાવોથી વ્યાવૃત્ત થવું, એટલે તેને લક્ષમા ન લેવા અને તેના એક સ્વભાવમા ધર્મમા પ્રાપ્ત થવું તાત્પર્ય કે તેના એક ધર્મનું જ જ્ઞાન કરવું હાખલા તરીકે ઘોડામા અનેક જાતના ગુણધર્મો છે, પણ ‘આ ઘોડો લાલ છે’ એટલું જ કહીએ તો તેમા ઘોડાના અન્ય ગુણોની ઉપેક્ષા થાય છે અને તે ‘લાલ છે’ એવા તેના એક ગુણનું જ્ઞાન થાય છે

પ્રશ્ન—પ્રમાણુ વડે સમજેલા અર્થનો એક અશ તે નય, એ વ્યાખ્યાથી શું સમજવું ?

ઉત્તર—પ્રમાણુવડે આપણને અર્થનું-પદાર્થનું જ્ઞાન થાય છે તે પદાર્થના એક એક અશનું જ્ઞાન કરવું તે નય છે હાખલા તરીકે ‘આ ઘોડો છે’ એમ પ્રમાણુથી જાણ્યા પછી ‘તે લાલ છે,’ ‘જીરો છે,’ ‘જુવાન છે,’ ‘પાણીદાર છે’ એમ તેના જૂદા જૂદા અશોને-ગુણોને જાણવા તે જ્ઞાન નયરૂપ છે

પ્રશ્ન—બીજા અશો તરફ ઉદાસીન રહેવાનો અર્થ શું ?

ઉત્તર—બીજા અરો માટે પ્રતિકૂળ અભિપ્રાય ન ઉચારવો અર્થોત્ તેનો નિષેધ ન કરવો, તે બીજા અરો તરફની ઉદાસીનતા કહેવાય આ પોડો લાલ છે, એટલું જ વિધાન કરીએ તો એની જિઆઈનો, બુવાનીનો કે પાણી દારપણનો નિષેધ થતો નથી, એટલે તેમા બીજા અરો પ્રત્યે ઉદાસીનતા પ્રવર્તે છે

૩-નવાભાસ (દુનૈય)

પ્રશ્ન—રશ્મુનો ઈદ અશ શ્રદ્ધ કરી બીજા અરોના નિષેધ કરીએ તો શું થાય ?

ઉત્તર—એ જ્ઞાન નવરૂપ ન રહેતા નવાભાસ બની જાય, દુનૈયની કેટિમા આવે નવાભાસ કે દુનૈય એ મિથ્યાજ્ઞાન છે, અસત્ય જ્ઞાન છે હાખલા તરીકે હાલને જોનારાઓએ ‘આ હાલ સોનેરી જ છે’ અને ‘આ હાલ રૂપેરી જ છે’ એમ માન્યુ તે નવાભાસ હતો, દુનૈય હતો ‘આ હાલ સોનેરી જ છે’ એમ કહેતા તેના રૂપેરીપણનો નિષેધ થયો અને આ હાલ રૂપેરી જ છે, એમ કહેતા તેમના સોનેરીપણનો નિષેધ થયો વાસ્તવમા એ હાલ સોનેરી પણ હતી અને રૂપેરી પણ હતી, એટલે તેમનું એ જ્ઞાન મિથ્યા હતું, અસત્ય હતું

જ્ઞાત્રમા કહ્યું છે કે ‘સ્વામિએતાદશાદિતરાશાપલાયો નવામામ્ । પોતે શ્રદ્ધ કરેલા અશથી બીજા અરોનો અપરાધ કરનાર-નિષેધ કરનાર નવાભાસ છે’ વાતપર્યં કે એ

પાકયોમા નયનો આભાસ યાય છે, પણ વાસ્તવિક રીતે એ નય નથી દુનૌય એ નયાભાસનું જ બીજું નામ છે

૪-નયના પર્યાયશબ્દો

આસોમા નયને માટે પ્રાપક, કારક, સાધક, નિવર્તક, નિર્ભાસક, ઉપલબ્ધક, વ્યજ્ઞક, વગેરે શબ્દો વપરાયેલા છે. તેના અર્થો આ પ્રમાણે સમજવા

પ્રમાણે સ્વીકારેલા અનેક ધર્મોમાથી ગમે તે એક ધર્મની જ્ઞાનમા પ્રાપ્તિ કરાવે તે પ્રાપક ઉક્ત ધર્મનો ભોધ કરાવે તે કારક ઉક્ત ધર્મના નિર્ણયને સાધે તે સાધક બીજા વિશેષી અભિપ્રાયથી પાછો ન પડે તેવા અભિપ્રાયવાળો ભોધ તે નિવર્તક ધર્મનો વ્યક્તિગત ભાસ કરાવે તે નિર્ભાસક વિશિષ્ટ ધર્મોપશમની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ અર્થની ઉપલબ્ધિ કરાવે તે ઉપલબ્ધક અને પ્રધાનપણે પોતાના વિષયને પ્રગટ કરે તે વ્યજ્ઞક

૫-નયના પ્રકારો

નય અપેક્ષાને અવલોકે છે અને તેથી અપેક્ષા વ્યક્તિ હીક કે વચન હીક જૂદી જૂદી હોય છે, તેથી નયોના પ્રકાર અગણિત સલાવે છે સમતિ વર્તમા કહ્યું છે કે 'જાતરૂંયા ઘયળપદા'તાવરૂંયા ચેવા'હુતિ નયપાયા । એટલા વચનપદ્ય છે, તેટલા નયવાદ છે' આ બધા નયોનું વિસ્તારથી વર્ણન થઈ શકે નહિ, એટલે તેનું વર્ગીકરણ કરવામા આવે છે

જેમકે-નિશ્ચય નય અને વ્યવહાર નય, જ્ઞાનનય અને ક્રિયાનય, દ્રવ્યાર્થિક નય અને પર્યાયાર્થિક નય

તેમા જે તત્ત્વને ઝડબુ કરે તે નિશ્ચયનય કહેવાય અને હેતુવ્યવહારને ઝડબુ કરે તે વ્યવહારનય કહેવાય જ્ઞાનને સુક્ષિન્ના સાધનરૂપ માને તે જ્ઞાનનય કહેવાય અને ક્રિયાને સુક્ષિન્ના સાધનરૂપ માને, તે ક્રિયાનય કહેવાય જે દ્રવ્યને લક્ષમાં લે તે દ્રવ્યાર્થિક નય કહેવાય અને પર્યાય ને લક્ષમાં લે તે પર્યાયાર્થિક નય કહેવાય આ બંને નયો ખાસ લક્ષમાં લેવા લાયક છે, કારણ કે સઘળા નયો છેવટે તેમા જ પર્યાવેશન પામે છે

અહીં એ સ્પષ્ટતા કરી લઈએ કે જૈન ધર્મ અને ધર્મવાદમાં માનનારુ હોવાથી નિશ્ચયપૂર્વક વ્યવહાર અને વ્યવહારપૂર્વક નિશ્ચય માને છે, દ્રવ્યપૂર્વક પર્યાય અને પર્યાયપૂર્વક દ્રવ્ય માને છે, પણ માત્ર નિશ્ચય કે માત્ર વ્યવહાર, અથવા માત્ર જ્ઞાન કે માત્ર ક્રિયા માત્ર દ્રવ્ય કે માત્ર પર્યાય એમ માનતું નથી, અન્યથા તે સર્વ નયોને ન્યાય આપનારુ ન ગણાય.

પ્રશ્ન—માત્ર નિશ્ચય કે માત્ર વ્યવહારને માનીએ તો શું વધે ?

ઉત્તર—જો માત્ર નિશ્ચયને માનીએ તો વ્યવહારનો લોપ થાય અને વ્યવહારનો લોપ થતા મધ્યમી ધાર્મિક, કિરાઓ, સઘળા ધાર્મિક અનુયાયો નિરર્થક કરે અને તત્ત્વની પ્રાપ્તિ જ ન થાય તેજ રીતે જો માત્ર વ્યવહારને

માનીએ તો, તત્ત્વનો લોપ થાય અને પરમાર્થ પામી શકાય નહિ

જેઓ નિશ્ચયની પ્રાપ્તિ પર ભાર મૂકી વ્યવહારને જતો કરવાનું ઠહે છે, તેમને ઉદેશી નિશ્ચય અને વ્યવહાર નામના એક મનનીય નિબંધમા નિમ્ન રાખેલા લખાયા છે

‘ અરે, સત્તાભાઈ! પણ એ તો વિચાર કરા કે આ નિશ્ચય તમને બતાવનાર કોણ છે? જન શાસન ને? એ વ્યવહારમાર્ગ વિના આજ સુધી ચલી આવત ખરે? જો શાસન શ્રીતીથે કર સમવાને ઉપદેશ્યુ, સ્થાપ્યુ અને એ દ્વારા જગતને સત્ય તત્ત્વનું દર્શન કરાવ્યુ, એ જિન શાસનનો પ્રવાહ આજ સુધી જગત પર ચાલ્યો આવ્યો, તે શી રીતે? કહો કે પ્રભુએ સાધુ-સાધ્વી, આવક-આવિકાનો ચતુર્વિધ સઘ નક્કી કયો, એ સઘને માટે આત્મિક આત્મ વિકાસ ઉપરાત બાહ્યથી તેને માટે ઉચિત ધાર્મિક આચારો-અનુષ્ઠાનો, યત-ક્રિયાઓ વગેરે નક્કી કર્યું, અને શ્રી મયે તે પ્રમાણે વર્તવાનું ઉઠાવી લીધું, તેથી શાસન ચાલી આવ્યુ છે એમા સઘ પૈકીના જૂતા જૂતા માધુના ઉપદેશવ્યવહાર, તથા જિતના અનુયાયીઓ અને આરાધકોના બાહ્ય ધર્મ વ્યવહાર જોઈ જોઈ ને નવા નવા અનુયાયીઓ અને આરાધકો તૈયાર થતા ચાલ્યા એમ વ્યવહાર પર સઘપ્રવાહ ચાલ્યો

પ્રમા નિબંધ પૃ ૫ મહાગણત્રી બાનુરિગપત ગણિવરે લખેનો છે અને દિગ્વર્ણન કાચોત્ત, દાગુચીની પેળ, અમલાવાદથી એ કપિયાની કિમતે પ્રસિદ્ધ થયેલા છે

આવ્યો, જિનશાસનની ધારા વહી આવી હજી પણ
વ્યવહાર પર જ ધારા ચાલુ રહેશે

પૂર્વની તેજસ્વી બુદ્ધિના કાળે કેવળ મુખપાકથી સૂત
વાચનાનો વ્યવહાર આવ્યો આ રીતે વ્યવહારના બગ ઉપર
શ્રી જિનશાસન, જિનસંઘ, જિન આગમ અવિચ્છિન્ન પ્રવાહે
ચાલી આવ્યા છે, ત્યારે આજે 'જૈન ધર્મ શું ?' 'તત્ત્વો
શું ?' 'મોક્ષના ઉપાય શું ?' 'નિશ્ચય-વ્યવહાર શું ?'
ઈત્યાદિ બહુવા મળે છે એના પર વિચાર થાય છે કે
નિશ્ચય માનવો કે વ્યવહાર ? વ્યવહારથી આટલે સુધી
આવી ચઢ્યા છે તો કહો છે કે 'નિશ્ચયથી તત્ત્વની પ્રાપ્તિ
થયો, વ્યવહારનું શું કામ છે ?' પણ હવે સમજ્યા હશે કે
વ્યવહારની સલામતી પર નિશ્ચય નકાવી ગઈએ છીએ

ત્યારે એ તો જુઓ કે પ્રજાની વાણીનો પ્રકાશ એ
શું છે ? વ્યવહાર જ ને ? તેમ મધસ્થાપના ને સઘના
આચારો-અનુષ્ઠાનો એ પણ વ્યવહાર જ ને ? તો પરી
ભણવું, ભણાવવું, બ્યાખ્યાન કરવા-સાંભળવા એ પણ
વ્યવહારમાર્ગ કે બીજું કાંઈ ? તેવી રીતે શાઓ લખાયા,
રક્ષાયા, એ પણ વ્યવહારમાર્ગ કે બીજું કાંઈ ? નિશ્ચયથી
જે મોક્ષમાર્ગ છે, એની નજીક લઈ જનારો આ બધો
વ્યવહારથી મોક્ષમાર્ગ છે એના વિના કયા ચાલી શકે
એમ છે ? તેથી એ નફા વધુ કે વ્યવહારના પ્રવાહથી
શાસનનો પ્રવાહ ચાલી આવ્યો અને તેણે નિશ્ચય દષ્ટિ
શિખવાડી, તો આમા તો વ્યવહારની મહાન ઉપયોગિતા

સાચીન ચર્ચ, પણ એની જરૂરીઆત ઉઠી કયા ?' તાત્પર્ય છે નિશ્ચય જોટલી જ જરૂર વ્યવહારની પણ છે

પ્રશ્ન—માન જ્ઞાન કે માત્ર ક્રિયા માનવામાં શું વારિદ આવે છે ?

ઉત્તર—એમ માનતા સત્ય માર્ગનો હોષ ધાય છે. એમ ઔપધના જ્ઞાનમાત્રથી હર્ષ સારો થતો નથી, તેમ માત્ર જ્ઞાનથી મનુષ્ય મુક્તિ સુધી પહોંચી શકતો નથી અને એમ ઔપધના જ્ઞાન વિના ગમે તેવું ઔપધ વાટીને માર્ગ દેવાથી હર્ષ મટતું નથી, તેમ જ્ઞાન વિનાની ગમે તેવી ક્રિયાઓ કરવાથી કર્મબંધન તૂટતું નથી એટલે જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયા અને ક્રિયાપૂર્વક જ્ઞાન હોવું જરૂરી છે

પ્રશ્ન—માત્ર દ્રવ્ય અને પાત્ર પર્યાયને માનવામાં પણ કંઈ આપત્તિ આવે છે કે શું ?

ઉત્તર—એમાં પણ આવી જ આપત્તિ છે માત્ર દ્રવ્યને પકડીએ અને પર્યાયને છોડી દઈએ તો વ્યવહારની સિદ્ધિ ધાય નહિ અને માત્ર પર્યાયને પકડીએ અને દ્રવ્યને છોડી દઈએ તો મૂળ તત્ત્વની પિછાન થાય નહિ એક ઉદાહરણથી આ વાત સ્પષ્ટ કરીશું કોઈ એમ કહે કે આ સ્ત્રીના શરીર પર નોત્રું છે, તો તે વી ટી રૂપે છે, કંઠણ રૂપે છે કે હારરૂપે છે, એનો બોધ ધાય નહિ તેજ રીતે કોઈ એમ કહે કે 'આ સ્ત્રીએ કંઠણ પહેરેલું છે' તો તે સ્ત્રીનાનું છે, હાથીદાંતનું છે કે ખાચીકનું છે, તેનો બોધ

માય નહિ તેની જગ્યાએ એમ કહેવામા આવે કે 'આ સીએ મોનાનુ કકણ પહેરેલુ છે, તો બધી સ્પષ્ટતા થઈ જાય છે સોનુ એ દ્રવ્ય છે અને કકણ એ પર્યાય છે સાચી હકીકત એ છે કે દ્રવ્ય વિના પર્યાયની અને પર્યાય વિના દ્રવ્યની આપણને કલ્પના આવી શકતી નથી માટીને બાદ કરીને ઘડાનો વિચાર કરવો હોય તો કરી શકીએ ખરા ?' એ જ રીતે ગોળ વગેરે આકૃતિરહિત ઘડાનો વિચાર કરવો હોય તો પણ કરી શકીએ ખરા ? બનેનો જવાબ નકારમા આવશે એટલે નિશ્ચયપૂર્વક વ્યવહાર અને વ્યવહારપૂર્વક નિશ્ચય વગેરે માન્યતાઓ યથાર્થ છે

દ્રવ્યાર્થિક નય દરેક વસ્તુને નિત્ય માને છે, કારણ કે કોઈ પણ દ્રવ્યનો સર્વથા નાશ થતો નથી સોનાની પીટીઓ ભાગીને કુ ડલ કરવામા આવે, કુ ડલ ભાગીને હાર કરવામા આવે અને હાર ભાગીને મુકટ કરવામા આવે તો સોનુ એ બધા પર્યાયોમા કાયમ રહે છે

જૈન મહર્ષિઓ કહે છે કે 'આ વિશ્વનુ તત્ત્વ ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ, પુરુષલ અને આત્મા એ છ દ્રવ્યો વડે થાય છે (અહીં ધર્મ અને અધર્મ પુરુષપાપસૂચક શબ્દો નથી, પણ ગતિસહાયક અને સ્થિતિસહાયક એક પ્રકારના દ્રવ્યો છે) આ છયે દ્રવ્યો સ્વભાવથી નિત્ય છે, એટલે કદી સર્વથા નાશ પામે તેવા નથી

પર્યાયાર્થિક નય દરેક વસ્તુ દૈનિક માને છે, કારણ કે દરેક પર્યાય નાશ પામવાના ત્વભાવવાળો છે 'નામ'

તેનો નાશ ' એ ઉક્તિમા નામ શબ્દ આ પર્યાયના અર્થમાં જ મમજવાનો છે

દ્રવ્યાર્થિક નયના ત્રણ પ્રકારો છે (૧) નેગમ, (૨) સંગ્રહ અને (૩) વ્યવહાર પર્યાયાર્થિક નયના ચાર પ્રકારો છે (૧) ઋણુસૂત્ર, (૨) શબ્દ (૩) સમભિરૂઢ અને (૪) એવભૂત આ બંને પ્રકારોને સાથે ગણતા સાતની સંખ્યા થાય છે અને તેની જ વિશેષ પ્રતિદ્ધિ છે

નયકલ્પિકામા કલ્પુ છે કે-

યથોક્તર વિશુદ્ધા સ્યુર્નયા સપ્તાપ્યમી તથા ।
 પરૈક સ્યાચ્છત મેદાસ્તત સપ્તશતાપ્યમી ॥૧૯॥
 અર્થઃ ભૂતસમભિરૂઢયો દામ્ પર ચેત્ ।
 ઝન્તર્માસ્તદા પચ તયપચશતીમિદ્ ॥૨૦॥

‘આ સાતે નથો ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધ છે, એટલે સૂક્ષ્મ છે આ અંકેક નયના મો સો ભેદ છે, તેથી તેમની કુલ સંખ્યા ૭૦૦ ની થાય છે અને એવભૂત તથા સમભિરૂઢ નયનો શબ્દનયમા જ અતર્કાવ કરીએ તો નયની સંખ્યા પાંચની થાય ॥ અને તે દરેકના સો સો ભેદ ગણતા કુલ સંખ્યા ૫૦૦ ની થાય છે’

તે સબધી પ્રાચીન ગાથા નીચે મુજબ છે -

પરકેરકો જ સયવિદ્ધો સત્ત નય મયા પમેય ।
 અન્નોરિન્ન માળ્મો, પચેવ સયા નયાણ તુ ॥

‘સાત નયમાનો દરેક નય શતવિમ્-સો પ્રકારનો છે,

તેથી તેની સખ્યા ૭૦૦ ની થાય છે આ મબધી બીજો પણ આદેશ છે એ રીતે કુલ સખ્યા ૫૦૦ ની થાય છે' બીજો આદેશ કયો છે? તેની સ્પષ્ટતા ઉપરના શ્લોકમાં કરવામાં આવી છે

આ પ્રકારે અગે કહ્યું છે કે—

જાગતો વ્યવણયદા તાગતો યા નયા વિ સદાઓ ।

ત ચેત્રય પરત્નમયા સમ્મત સમુદિયા સચે ॥

‘જેટલા વચનપ્રકારો કે શબ્દો છે, તેટલા નયો છે અને તે (જુદાજુદા) પરસ્પર છે, અર્થાત્ અન્યતીર્થિકના સિદ્ધાંતો છે, તે સર્વે નય એકઠા કરીએ તો સમ્યક્ત્વ છે, જૈન સિદ્ધાંત છે’

તત્ત્વપર્યં કે અન્ય દર્શનીઓના સિદ્ધાંતો કોઈ પણ એક દષ્ટિ રાખીને પ્રવર્તેલા છે અને તેમાં આચક રાખતા મિથ્યાત્વનો હેતુ બનેલ છે, ત્યારે જૈન દર્શન એ બધી દષ્ટિઓનો સમન્વય કરનારું હોવાથી સમ્યક્ત્વનો હેતુ છે

પ્રશ્ન—જેમ થોડું થોડું વિષ એકઠું કરતા ધર્મ વિષ થાય છે, તેમ સર્વ નય પ્રત્યેક અવસ્થામાં મિથ્યાત્વનો હેતુ છે, તે સર્વ એકઠા થતા વિશેષ મિથ્યાત્વનો હેતુ કેમ ન થાય?

ઉત્તર—જેમ ધન-ધાન્ય-ભૂમિને અર્થે અરસપરસ લડી મરતા ધણા માણસો કોઈ નિષ્પક્ષપાત ન્યાયાધીશ પાસે એકઠા થઈને જાય, ત્યારે એ પક્ષપાતરહિત અધિ-

કારી સુક્તિ વડે ઝઘડાનું કારણ મટાડી અરસપરસ તેઓને મેળાપ કરી દે છે, તેમ જોન દર્શન પરસ્પર વિરોધી નથોને વિરોધ ટાળી એકત્ર મિત્રાપ કરાવી દે છે જેમ વિપની ઘણી કહીઓ પણ પ્રોઠ મત્રવાદીના પ્રયોગથી નિર્વિપ થઈ જાય છે અને કેદિયા આદિ રાગીઓને દેતા અમૃત કે પરિણમે છે, તેમ પરસ્પર વિરોધી જૂઠા જૂઠા નથો રૂપી વિપની કહીઓ સ્યાદ્વાદરૂપ પ્રોઠ મત્રવાદીના સાપેક્ષ પ્રયોગથી અવિરોધરૂપ નિર્વિપવણાને પામે છે અને હઠ-કમઝલ આદિ રૂપ કોઠ પીડિતને ટાળવા માટે અમૃતરૂપે પરિણમે છે

આ વિવેચનમા અનેકાતવાદ અને સ્યાદ્વાદ એ બે શબ્દો વપરાયેલા છે, તે અંગે પણ થોડો વિચાર કરી લઈએ

૧-અનેકાતવાદ થાને સ્યાદ્વાદ

અનેકાતવાદ અને સ્યાદ્વાદ એ બે જુદા જુદા વાદો નથી, પણ એક જ વાદના બે જુદા જુદા નામો. ■ કેટલાક તેને સાપેક્ષવાદ પણ કહે છે આ નામોનું રહસ્ય આગળ જતાં સમજાઈ જશે

‘અનેકાતવાદ’ શબ્દ એકાતવાદનો નિષેધક છે ‘એકાત’મા ‘અત’નો અર્થ નિહાન્ત, નિર્ણય એવો હોવાથી એકાતવાદ એટલે કોઈ એક અપેક્ષાના નિર્ણય ઉપર જ નિર્ભર રહેનાર અનેકાતવાદ એટલે એક નહિ, પણ અનેક અપેક્ષાના નિર્ણયને માન્ય કરનાર તત્ત્વપથ કે આવા અને

કાનવાદને અનુસરી સિવાય વસ્તુનું મૂલ્ય સ્વરૂપ ખુલ્લું થતું નથી કે કોઈ પણ કોયડાનો સફળ ઉકેલ કરી શકાતો નથી દેટવાક એમ માને છે કે અનેકાતવાદ વિચારના મેત્રમા ઉપયોગી છે, પણ અમારો અભિપ્રાય તેથી જુદો પડે છે. અમે એમ માનીએ છીએ કે અનેકાતવાદ વિચારના ક્ષેત્રે જોડો ઉપયોગી છે, તેલો જ વ્યવહારના મેત્રમા પણ ઉપયોગી છે જો તત્ત્વજ્ઞાન, ધર્મ, સાહિત્ય, કલા કે વિજ્ઞાનના વિષયોમાં કોઈએ પ્રગતિનો ઇતિહાસ તપાસવામાં આવે તો અમારા આ અભિપ્રાયની સાચકતા સમજશે.

મનુષ્ય અને તેના સુખ-દુખનો વિચાર અનેક દૃષ્ટિએ કરતા જ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉદય થયો. વ્યક્તિ અને સમાજનો સબધ અનેક દૃષ્ટિએ વિચારતા જ ધર્મ નાપડયા હૃદયગત ભાવોને આકાર આપવાની અનેકવિધ દૃષ્ટિમાધી માહિત્ય અને કલા નિર્માણ થયા તે જ રીતે એક વસ્તુને અનેક રીતે તપાસવાના પ્રયાસમાધી આ વિજ્ઞાનનો જન્મ થયો. જો તે વસ્તુ સબધી પૂર્વકાલીન રૂઢ માન્યતાઓને પકડીને બેસી રહ્યું હોત તો તેની કોઈ પણ શોધખોળ અમલમાં આવતી જમી ? 'લોખંડ બહુ ભારે છે અને પાણીમ દૂત્રી જાય છે' આવી એકાત રૂઢ માન્યતા લાખા વખતથી ચાલી આવતી હતી પણ વિજ્ઞાને તેને યીજી દૃષ્ટિએ જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો તેમ કરતા તેને જણાઈ આવ્યું કે લોખંડ અમુક સંયોગોમાં હલકું બની જાય છે અને તેથી પાણીમાં તરી શકે એમ છે તેના આ અને

ઠાત જ્ઞાને લોખંડની સ્ટીમરો તરતી ચર્મ અને આજે તો એ સાત સાગરોમા સફર કરે છે વીજળી, ધ્વનિ, અણુ શક્તિ વગેરે બાબતોમા પણ તે અનેકાતદૃષ્ટિએ જ ક્ષાંધા છે

જ્ઞાનપ્રાપ્તિના મુખ્ય સાધનો અભ્યાસ, તુલના અને સમન્વય મનાય છે, તેમાના કોઈ પણ અનેકાત દૃષ્ટિ વિના સંભવના નથી વસ્તુઓને અનેક દૃષ્ટિએ જોવી-તપાસવી એ અભ્યાસ છે, વસ્તુના વિવિધ ગુણોને અનેક રીતે સરખાવવા એ તુલના છે, અને વસ્તુઓમા ગહેલા અનેક ગુણોમા સમાનતા શોધવી એ સમન્વય છે

બધાહાર પર નજર કરીએ તો ત્યાં પણ અનેકાત દૃષ્ટિનો જ વિજયવાવટો ફરે છે જે મનુષ્ય પોતાના એકનો જ વિચાર કરે છે, તે સ્વર્ધર્મ કે એકલપેટો ગણાય છે અને દુનિયાથી હડપ્ત થાય છે, જ્યારે અનેકનો એટલે પોતાના કુટુંબીજનોનો, સમાવહાતાઓનો, મળધીઓનો, ન્યાતીલાઓનો, સાધર્મિકોનો, મામજનોનો તથા દેશબાધવોનો વિચાર કરનાર પગમણુ કે પરોપકારી ગણાય છે અને તે સર્વના માનનો અધિકારી થાય છે જે પોતાને મહિષાસુર, માનશંકર કે મૂળદાસ તરીકે એક ગણે છે, તે આ જગતમા પોતાનું કર્તવ્ય જાળવી શકતો નથી, પણ કોઈનો પુત્ર, કોઈનો પિતા, કોઈનો કાકો, કોઈનો ભત્રીજો એમ પોતાને અનેક સમપણુવાળો માને છે, તે જ પોતાનું કર્તવ્ય ભરાબર જાળવી શકે છે

જેઓ એમ માને છે કે વિવિધ દૃષ્ટિબિંદુઓ ધરાવતા

બે પક્ષમાં એક સાચો અને બીજો ખોટો હોવો જોઈએ, પરંતુ બંને સાચા કે બંને ખોટા હોઈ શકે નહિ, તેમણે પોતાની આ માન્યતા વ્યવહારના ક્ષેત્રમાં કસી જોવા જેવી છે.

નીચેના બે યત્રો નિયત ખાનામાં જુદા જુદા અર્થો ધરાવે છે, છતાં તેમાંના એકને સાચો અને બીજાને ખોટો કહી શકાયો ખરા ?

યત્ર પહેલો

૬	૧૧	૭	૧૩
૧	૩	૧૩	૧૨
૧૪	૧૦	૮	૧
૮	૫	૧૧	૧૪

યત્ર બીજો

૧	૧૪	૭	૧૨
૧૫	૮	૬	૧
૧૦	૫	૧૧	૩
૮	૧૧	૨	૧૩

તમારી શરત એ હોય કે દરેક આવી પંક્તિનો સરવાળો ૩૪ આવવો જોઈએ, તો આ બંને યત્રો તે શરતો પૂરી કરે છે, તમારી શરત એ હોય કે દરેક બીજી પંક્તિનો સરવાળો પણ ૩૪ આવવો જોઈએ, તો આ બંને યત્રો તે શરતો પણ પૂરી કરે છે, અને તમારી શરત એ હોય કે બંને કુર્બાનિઓનો સરવાળો ૩૪ આવવો જોઈએ તો એ શરત પણ આ યત્રો પૂરી કરે છે આગળ

વધીને એમ કહેવા ઈચ્છતા હો કે અમે તો એ યત્રતા સરખા ચાર દુકડા કરીએ અને છતાં સરવાળો ૩૪ આવે તો સર્વતોભદ્ર માનીએ, તો આ યત્રો વિવિધ અકના બનેલા હોવા છતાં તે શરત પૂરી કરે છે, જેમ કે—

પહેલો યત્ર

૬	૧૧	૨	૭	૧૫	૧૦	૮	૧
૬	૩	૧૩	૧૨	૪	૫	૧૧	૧૪

બીજો યત્ર

૧	૧૪	૭	૧૨	૧૦	૫	૧૧	૩
૧૫	૪	૬	૬	૮	૧૧	૨	૧૩

કદાચ તમે એવી શરત કરતા હો કે તેના ચાર ખૂણાનો સરવાળો ૩૪ આવવો જોઈએ અને મધ્યના ૪ ખાનાઓનો નરવાળો પણ ૩૪ આવવો જોઈએ, તો બંને યત્રો તે શરતને પણ પૂરી કરે છે જેમકે—

૬	૭
૩	૧૩
૧૦	૮
૪	૧૪

પહેલો યત્ર

૧	૧૨
૪	૬
૫	૧૬
૮	૧૩

બીજો યત્ર

આ રીતે બીજી કેઈ પણ શરત કરશે તે આ બંને

યત્રે પૂરી કરશે (આ યત્રોનો સરવાળો ૪૦ રીતે મરખો આવે છે) એટલે તેમાથી એક સાચો ને બીજો ખોટો એમ કહી શકાય નહિ

ગણિત તો એમ કહ્યું છે કે ૧ થી ૧૦ ગણો કે ૧૦ થી ૧ ગણો પણ બનેતો સરવાળો ૫૫ જ થવાનો જેને ૫૫ ની ઇચ્છા છે, તે બેમાથી એક પણ કમને ખોટો કહી શકશે નહિ વગી વિવિધ અકોનું સમાન પરિણામ હાવતું હોય તો હાબી બાબુથી જમણી બાબુ જતી અને જમણી બાબુથી હાબી બાબુ જતી એ બંને ગતિનો સ્વીકાર કર્યે જ હટકો ૧ થી ૨૪ સુધીની સખ્યાઓ હાઈએ આ બધી સખ્યાઓ બૂગ બૂરી છે તેને નીચેના ક્રમે સવળી અને અવળી બોઢવીએ તો સમાન પરિણામ આવે છે ~

૧	૨	૩	૪	૫	૬ સવળો ક્રમ
૧૨	૧૧	૧૦	૯	૮	છ ઉલટો ક્રમ
૧૩	૧૪	૧૫	૧૬	૧૭	૧૮ સવળો ક્રમ
૨૪	૨૩	૨૨	૨૧	૨૦	૧૯ ઉલટો ક્રમ
૫૦	૫૦	૫૦	૫૦	૫૦	૫૦

ધરમા સાસુ વધુ લડતા હોય તેમાં એકને સાચા ને બીજાને ખોટા કહેતાં પરિણામ કેવું આવે છે? તે ઠાકની ધ્યાન બદલ નહિ હોય સાસુને સાચી કહેતા વધુ રીસાય અને અગ્રાવ લે છે વધુને સાચી કહેતા મા કપાળ ફૂટે છે અને દુનિયામા બહુનામી થાય છે આવા પ્રસંગે તમારી પ્રાવ

પણ સાચી છે અને તમારી વાત પણ સાચી છે, એમ કહીને સમજાવીએ તો જ ઝઘડાનો અંત આવે છે એટલે પ્રમાધાન-સમન્વય ક્યો વિના આ જગતમાં ચાલતું નથી.

કેટલાક કહે છે કે એક વસ્તુને એક પ્રકારની પણ માનવી અને તેથી વિરુદ્ધ પ્રકારની પણ માનવી, એ તો સ્પષ્ટ બોધનો અભાવ જ સૂચવે છે પણ આ કથન વ્યાજબી નથી મનુષ્યની જુદી ત્યારે એકાગ્રી હોય છે, ત્યારે આ વસ્તુ આવી જ છે, એમ તેને જાણે છે, પણ જ્યારે તે અનેકાગ્રી કે સર્વાગ્રી બને છે, ત્યારે તેમાં બીજા સ્વરૂપનો કે વિરુદ્ધ ગુણધર્મનો સ્વીકાર કરતા તે અચકાતો નથી એટલે તેમાં સ્પષ્ટ બોધનો અભાવ નહિ પણ મૂઢાપણ છે ઇશાવાસ્યોપનિષદમાં કહેવું પડ્યું છે કે 'તદેકતિ તન્નૈકતિ તદ્દુરે તદન્તિકે' અર્થાત્ 'તે હાલે છે અને નથી હોતો, તે દૂર પણ છે અને નજીક પણ છે' કોષપનિષદમાં બ્રહ્મનું વર્ણન કરતા કહ્યું છે કે 'અણોરણિયાન્ મહનો મહીયાન્' અર્થાત્ 'તે અણથી પણ નાનો છે અને મહાનથી પણ મહાન છે' આવા વિધાનો શાસ્ત્રમાં અનેક મળશે શું એમ માનવું થોડું છે કે આ વિધાનો સ્પષ્ટ બોધ વિના થયા છે? સાચી હકીકત તો એ છે કે જ્યારે મહર્ષિઓએ વસ્તુસ્વરૂપનું વારંવાર નિરીક્ષણ કર્યું, છોડા અનુભવ લીધો, ત્યારે જ આ વાણી/તેમના કંઠમાંથી બહાર નીકળી, એટલે 'આ વસ્તુ આવી છે પણ અન્ય પ્રકારે ય સંભવે છે' એમ કહેવું એ વિશદ જ્ઞાનનું પરિણામ છે ।

વેદાન્તના અનિર્વચનીયવાદમાં અને કુમારિલના સાપેક્ષવાદમાં શું અનેકાત'જિનો સ્વીકાર થયો નથી ? શું ગીતાકારે 'સમ્યાસર્વયોગઃ નિઘયયકરાવુમો' એ શબ્દોથી અનેકાત'જિ પર મહોર મારી નથી ?

ગ્રીક દર્શનમાં એમ્પીરિકલિસ્ટ, એટામિસ્ટ અને અનૈકમાણીસ હાર્શનિકોએ ઇલિયટિક્સના નિત્યવાદ અને હેરેકલિટસના દલ્લિકવાદનો સમન્વય કરીને નિત્ય દશામાં રહેલા પદાર્થોના આપેક્ષિય પરિવર્તનનો સિદ્ધાંત સ્વીકારેલો છે. પશ્ચિમના આધુનિક વિચારકોમાં પણ આ ભાવના વિચારોની કમી નથી હાજર. તરીકે જર્મનીનો પ્રખ્યાત તત્ત્વવેદી હેગલ કહે છે કે 'વિરુદ્ધધર્મોત્ક્રાંતિ એજ આ સંસારનું મૂલ છે. એજ વસ્તુનું ચક્રાર્થ વર્ણન કરવા માટે એ વસ્તુ સંબધી મૂળ સત્ય કહેવાની સાથે એ વસ્તુના વિરુદ્ધ ધર્મોનો સમન્વય કેમ થઈ શકે એ બતાવવું જ નેઈએ.' નૂતન વિજ્ઞાનવાદનો પ્રચારક હેડલે જણાવે છે કે બીજી વસ્તુઓ સાથે તુલના કરવાથી પ્રત્યેક વસ્તુ આવશ્યક અને અનાવશ્યક એમ બે રીતે સિદ્ધ થાય છે. માનસ શાસ્ત્રના વિજ્ઞાન પ્રા. વિલિયમ્સ જેમ્મ વહે છે કે 'આપણી દુનિયા અનેક છે. સાધારણ મનુષ્ય એ દુનિયાનું જ્ઞાન એક બીજાવી અસંબદ્ધ અને અનપેક્ષિત કરે છે. પરંતુ પૂર્વ તત્ત્વવેદના તે જ છે કે જે બધી દુનિયાઓને એકબીજાથી સંબદ્ધ તથા અપેક્ષિત રૂપમાં બાંધે છે.' આવા જ વિચારો ન્યાયિક ભેસેન્ટ-પેટી અને એડમન્ડ હામ્મર્સવોર્થ વિદ્વાનોએ પ્રગટ કરેલા છે.

સપ્તભગી

પ્રશ્ન—એક જ વસ્તુમા વિરુદ્ધ ધર્મો સભવતાં હોય તે તેનું કયન રી રીતે કરી શકાય ?

ઉત્તર—તેનું કયન સ્વાસ્થ પદ લગાડીને કરી શકાય સ્વાસ્થ પદ અનેકાતનું ઘોતક છે તેનો અર્થ કથયિત એટલે કોઈ પણ એક પ્રકારે અર્થાત્ અમુક અપેક્ષાએ એવો થાય છે આવું કયન વધારેમા વધારે સાત રીતે એટલે સાત ભાગાથી કરી શકાય છે, એટલે તેને સપ્તભગી કહેવામા આવે છે આ નિરૂપણપદ્ધતિમા જુદી જુદી અપેક્ષાઓનો આશ્રય લેવાય છે, એટલે તે અપેક્ષાવાદ પણ કહેવાય છે અને તેમા સ્વાસ્થ પદની મુખ્યતા હોવાથી તે સ્યાદનાદ ના નામથી પણ ઓળખાય છે

હવે સપ્તભગી પર આવીએ છુવમા અસ્તિત્વ, નારિત્વ, નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ, એકત્વ, અનેકત્વ, આદિ અનેક ધર્મો છે તેમાથી એક અસ્તિત્વ ધર્મ લઈએ, તે અંગેના પ્રશ્નોના સંપૂર્ણ જવાબ સપ્તભગી વડે જ મળી શકશે તે આ પ્રમાણે —

- (૧) છુવ સ્વદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ સત્ છે
- (૨) છુવ પરદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ અસત્ છે
- (૩) છુવ સ્વદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ સત્ છે અને પર દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ અસત્ છે
- (૪) છુવ સત્ અને અસત્ હોવાથી એ યુગપત્ (એક સાથે) અવક્તવ્ય છે

(૫) હવ અવક્રાન્ત્ય હોવા છતાં સત્ છે, એટલે સત્ અવક્રાન્ત્ય છે

(૬) હવ અવક્રાન્ત્ય હોવા છતાં અસત્ છે, એટલે અસત્ અવક્રાન્ત્ય છે

(૭) હવ અવક્રાન્ત્ય હોવા છતાં કંઈ સત્ અસત્ છે, એટલે સત્-અસત્ અવક્રાન્ત્ય છે

આ મહત્તમગતિ પ્રથમ ભગ સ્વદ્રવ્યાદિની અપેક્ષા એ વસ્તુનું અસ્તિત્વ બતાવનાર છે, એટલે સ્વાદ્ અસ્તિ કહેવાય છે બીજો ભગ પરદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ અસ્તિત્વનો નિરેષ કરે છે, એટલે સ્વાદ્ નાસ્તિ કહેવાય છે ત્રીજો ભગ અમુક અપેક્ષાએ છે અને અમુક અપેક્ષાએ નથી એવું પ્રતિપાદન કરે છે, એટલે તે સ્વાદ્ અસ્તિનાસ્તિ કહેવાય છે ચોથો ભગ વસ્તુ સત્ અને અસત્ બંને રૂપ હોવા છતાં બંને રૂપે એક જ સમયે શબ્દથી કહી શકાય તેમ નહિ હોવાથી અવક્રાન્ત્ય છે એમ જાહેર કરે છે, એટલે તે સ્વાદ્ અવક્રાન્ત્ય કહેવાય છે પાંચમો ભગ વસ્તુ અવક્રાન્ત્ય હોવા છતાં તેના અસ્તિત્વને શંકા કરે છે, એટલે સ્વાદ્ અસ્તિ અવક્રાન્ત્ય કહેવાય છે છઠ્ઠો ભગ વસ્તુ અવક્રાન્ત્ય હોવા છતાં તેના નાસ્તિત્વને શંકા કરે છે, એટલે સ્વાદ્ નાસ્તિ અવક્રાન્ત્ય કહેવાય છે અને સાતમો ભગ અવક્રાન્ત્ય હોવા છતાં તેના અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ બંનેને શંકા કરે છે, એટલે તે સ્વાદ્ અસ્તિનાસ્તિ અવક્રાન્ત્ય કહેવાય છે

અનેકાતવાદ કે સ્વાદ્વાદનો સાચો મર્મ નહિ સમજ-

વાળી કેટલાકે તેને સશયવાદ કે અનિશ્ચિતવાદ કહ્યો છે અને સપ્તભગીને ભગબળ તરીકે બહાર કરી છે આ પ્રવૃત્તિ શ્રીમદ્ધકરાચાર્યથી માંડીને આજ સુધી ઓછા પત્તા અંશે ચાલુ રહી છે, પણ આજે જૈન ધર્મનું માહિત્ય અન્ય વિદ્વાનો દ્વારા પણ સારી રીતે વ્યાપ્ત લાગ્યું છે, એટલે એ જામનું મહદ્ અંશે નિવારણ થયું છે

અનેકાંત અંગે વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો

શ્રીમાન્ પડિત ગગનાથ જી એમ એ, હી હીં એક સ્થળે જણાવે છે કે 'જ્યારથી મેં શકરાચાર્ય દ્વારા થયેલું જૈન સિદ્ધાંતનું (અનેકાંતવાદનું) ખડન વાચ્યુ, ત્યારથી મને ખાતરી થઈ કે આ મિદ્ધાતમા વાચ્યુ મહત્ત્વ રહેલું છે, જેને વેદાન્તના એ આચાર્ય સમજ્યા નથી જો તેમણે જૈન ધર્મના મૂળ અર્થો જોવાનું કંઈ ઉકાળ્યું હોત તો તેમને એનો વિરોધ કરવા જેવી કોઈ વાત દેખાત નહિ'

શુજરાતના પ્રસિદ્ધ સાક્ષર શ્રીઆનંદશંકર ખાપુભાઈ કુવ જે વર્ષો સુધી કાશી હિંદુ વિદ્યાપીઠના આચાર્ય હતા, તેમણે એક મનનીય વ્યાખ્યાનમાં જણાવ્યું છે કે સ્વાદ્વાદને નિદ્ધાત એકીકરણના દૃષ્ટિબિંદુને આપણી સમજા રમ્મ કરે છે શકરાચાર્યે સ્વાદ્વાદ ઉપર જે આક્ષેપો કર્યા છે, તે એના મૂળ રહસ્યની માથે બિવકુલ મબધ ધરાવતા નથી એક વાત સિદ્ધ છે કે વિવિધ દૃષ્ટિબિન્દુથી નિરીક્ષણ કર્યા વિના આપણે કોઈ પણ વસ્તુ પૂર્ણ રીતે બાંધી શકતા નથી, અને તેથી જ સ્વાદ્વાદ ઉપયોગી અને સાર્થક છે

મહાવીરના જન્મ વેલા સ્વાધ્યાયને હોડા સંશયવાદ કહે છે, પણ હું એ વાતનો સ્વીકાર કરતો નથી સ્વાધ્યાય એ સંશયવાદ નથી, પણ આપણને એક દૃષ્ટિબિંદુ પર પાડે છે અને વિશ્વનિરીક્ષણ માટે નવો પાઠ આપે છે'

હિંદના વિદ્વાન ગ્રાહિત્યકાર કાકાશ્રી કાલેલકર જણાવે છે કે 'એક જ સત્ય અનેક રૂપમાં પ્રગટ થાય છે એક એક જાતે, એક એક જમાનો અને એક એક દેશ મત્યના એક એક અશનું મહત્ત્વ કમી શકે છે અને તેમાં પરસ્પર વિરોધી દેખાતી છતાં બધી દૃષ્ટિઓ નાચી હોય છે, એ જોનાના સ્વાધ્યાયનું તરફ દિગ્ગજાનના આખા ઇતિહાસમાં ઘડાએલું આપણે, જોઈએ છીએ વળી તેઓ 'જગવાન મહાવીરની નિર્વાણ ભૂમિ' નામના લેખમાં જણાવે છે કે 'અમુક દૃષ્ટિએ જોતાં એક વસ્તુ એક રીતે હોય છે, બીજી દૃષ્ટિએ તે બીજી રીતે દેખાય છે જન્મભ્રમ જેમ હાવાને જૂની જૂની રીતે તપાસે તેની આ દુનિયામાં આપણી સ્થિતિ છે'

સદાગત મૃદુચરનરેશે એક મનનીય વ્યાખ્યાનમાં જણાવ્યું હતું કે 'જેન સર્મના અનેકાતવાદે તમામ ધર્મો, દિશમુશીઓ અને સુક્ષિપ્તવાદનું નેકચ શોધવું છે'

પરિત હમરાજજી સર્માએ 'દશન અને અનેકાતવાદ' એ નામના પુસ્તકમાં જણાવ્યું છે કે-અનેકાતવાદ એ અનુભવસિદ્ધ, સ્વાભાવિક અને પ્રતિપૂર્ણ સિદ્ધાન્ત છે'

આજ રીતે બીજા અનેક તટસ્થ વિદ્વાનોએ આ સિદ્ધાન્તના મહત્ત્વને સ્વીકાર્યું છે, જેમાં મહાત્મા ગાંધી

જીનો પણ સમાવેશ થાય છે તેઓએ જણાવ્યું છે કે
 ‘અનેકાતવાદ મને બહુ પ્રિય છે તેમાથી હું મુસલમાનોની
 દૃષ્ટિએ તેમનો, ખ્રિસ્તીની દૃષ્ટિએ તેમનો વિચાર કરતા
 શીખ્યો. મારા વિચારોને કોઈ ખોટા ગણે ત્યારે તેના
 અજ્ઞાન વિષે પૂર્વે રોષ ચઢતો હવે હું તેઓનું દૃષ્ટિબિન્દુ
 તેઓની આંખે જોઈ શકું છું, કેમકે હું જગતના પ્રેમનો
 ભૂખ્યો છું અનેકાતવાદનું મૂળ અહિંસા અને સત્યનું
 સુગત છે’

૭-નૈગમનય

નિગમ એટલે લોક તેના વ્યવહારને અનુસરનારો જે
 નય તે નૈગમ અથવા જે વસ્તુને સામાન્ય-વિશેષજ્ઞાન-
 રૂપ અનેક પ્રમાણે વહે માને-અહણ કરે તે નૈગમ અથવા
 જેને જાણવાનો એક ગમ નહિ પણ અનેક ગમ છે, બોધ-
 માર્ગ છે, તે નૈગમ શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજે નયકર્ષિકા-
 મા કહ્યું છે કે-

‘અર્થાં सर्वेऽपि सामान्यविशेषा उभयात्मका ।

સામાન્ય તથા જાત્યાદિ વિશેષાશ્ચ વિમેદકા ॥૩॥

पेक्षयुद्धिर्घटशक्ते भवेत् सामान्यधर्मत ।

વિશેષાશ્ચ નિજ નિજ લક્ષ્યન્તિ ઘટ જના ॥૪॥

नैगमो मन्यते घस्तु तदेतदुभयात्मकम् ।

નિર્વિશેષ જ સામાન્ય વિશેષોઽપિ તદ્વિના ॥૫॥

‘સર્વ’ વસ્તુઓ સામાન્ય અને વિશેષ એ બંને ધર્મોથી
 સુક્રા હોય છે તેમા જાતિ વગેરે સામાન્ય ધર્મ છે અને

વિશેષ પ્રકારે ભેદ કરનાર તે વિશેષ ધર્મ છે તો ઘડા પડ્યા હોય તેમા 'આ બધા' ઘડા છે' એવી જે અકચબુદ્ધિ થાય છે, તે સામાન્ય ધર્મથી થાય છે અને 'આ મારો ઘડો છે,' 'આ મારો ઘડો છે,' એવી રીતે બધા લોકો પોતપોતાના ઘડાને એળખી લે એવું વિશેષ ધર્મથી બને છે નૈગમનય વસ્તુને આ ઉભય શુષ્કથી યુક્ત માને છે તેનું કહેવું એમ છે કે વિશેષ વિના સામાન્ય કે સામાન્ય વિના વિશેષ હોતું નથી

કોઈ મનુષ્યને એમ પૂછવામા આવે કે તું ક્યાં રહે છે ? તો તે કહે કે લોકમા લોકમા ક્યા ? તો કહે કે મધ્યલોકમા મધ્યલોકમા ક્યા ? તો કહે કે જમ્બૂદીપમા જમ્બૂદીપમા ક્યા ? તો કહે કે ભરત ક્ષેત્રમા ભરત ક્ષેત્રમા ક્યા ? તો કહે કે મગધ દેશમા મગધ દેશમા ક્યા ? તો કહે કે રાજગૃહી નગરીમા રાજગૃહી નગરીમા ક્યા ? તો કહે કે અમુક લતામા અમુક લતામા ક્યા ? તો કહે કે મારા ઘરમા તમારા ઘરમા ક્યા ? તો કહે કે મારા આત્મા ■ તેટલા ક્ષેત્રમા

નિવાસ અજેના આ બધા ઉત્તરો નૈગમ નયના છે અને તે યથાર્થ છે તેમા પૂર્વ પૂર્વના વાક્યો સામાન્ય ધર્મને અને ઉત્તર-ઉત્તર વાક્યો વિશેષ ધર્મને અદ્વષ્ટ કરતા બાધ છે જગતના સર્વ ન્યવહારોમા આ નૈગમ નયની જ પ્રધાનતા છે

નૈગમ નયના ત્રણ સોદો માનવામા આ-ચા છે (૧)
જૂતનૈગમ (૨) ભવિષ્યનૈગમ અને (૩) વર્તમાનનૈગમ

(૧) જૂતકાળને વિષે વર્તમાનકાળનું આરોપણ કરવું તે જૂતનૈગમ જેમકે-‘આજે હીરાળીને દિવસે શ્રી વર્ધમાન સ્વામી મોક્ષે પધાર્યા’ એ કે શ્રી વર્ધમાન સ્વામીને આજે (પુસ્તકપ્રકાશનના વર્ષે) નિર્વાણ પામ્યા ૨૪૮૬ વર્ષ થઈ ગયા, છતાં આજે શબ્દના પ્રયોગથી વર્તમાનકાળનો આરોપ કરવામા આ-ચો છે, તેથી તે જૂતનૈગમ નયનું વાક્ય છે

(૨) ભવિષ્યકાળને વિષે વર્તમાનકાળનું આરોપણ કરવું તે ભવિષ્યનૈગમ જેમકે-અહંતુ તે સિદ્ધ, નમઃકિત્તી તે મુક્ત અહીં અહંતુ દેહધારી છે, હજી સિદ્ધ થયા નથી, પણ અહંતુ હોવાથી દેહમુક્ત થયે અવસ્થ સિદ્ધ થશે, એ નિશ્ચયને લઈને જે થવાનું છે, તેમા થયાનો આરોપ કરાય છે તેજ રીતે જે સમકિત્તી છે તે વધારેમા વધારે અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનકાળમા અવસ્થ મુક્ત થવાના, એ નિશ્ચયથી તેને મુક્ત કહેવા જે થવાનું છે તેમા થયાનો આરોપ થાય છે, એટલે આ બને વાંચો ભવિષ્યનૈગમ નયના છે

(૩) કરવા માટેથી વસ્તુ અમુક અશે થઈ હોય અને અમુક અશે ન થઈ હોય છતાં કહેવું કે થાય છે, અથવા જે થાય છે અને કહેવું કે થયું, તે વર્તમાન-નગમ નય કહેવાય છે એક-માણસ મુનર્ધ જવા નીકળ્યો છતાં કહેવાય છે કે મુંબર્ધ ગયો. કપડું બાગવાની સરૂઆત થઈ

છતા કહેવાય છે કે કમકુ બળ્યુ ચોખા હાડલીમા રધાવા
માટે ચોખા, છતા કહેવું કે ભાત રધાય છે આ બધા
વર્તમાનનેગમ નયના વાક્યો છે

કહેમણે કહ — જે કરાય છે તે કયું, જે સિદ્ધાતનો
અપવાપ કરવામાં જમાલિ મુનિ શ્રી વીર પ્રભુના શામનમા
પ્રથમ નિહૂનવ ગણ્યાયા તે આ પ્રમાણે —

જમાલિમુનિનો પ્રબંધ

સત્રિયકુડ નગરમા જમાલિ નામના સત્રિય હતા તે
શ્રી મહાવીર સ્વામીની બહેન સુદર્શનાના પુત્ર હતા અને
તે વખતના નિવાજ મુજબ મામાની પુત્રી એટલે શ્રી મહા
વીર સ્વામીની એકની એક પુત્રી પ્રિયદર્શનાથી વિવાહિત
થયા હતા તેમને પ્રભુની દેશના માલગના વૈરાગ્ય થયો,
એટલે ૫૦૦ સત્રિયો માથે પ્રવર્જિત થયા અને પ્રિયદર્શ
નાએ પણ ૧૦૦૦ અન્ય સ્ત્રીઓ સાથે સંવર્તનો ભાગ
સ્વીકાર્યો

જ્ઞાન-ધ્યાનમા અપ્રમત રહેતા જમાલિમુનિ અગિયાર
અગના જ્ઞાતા થયા પ્રભુએ તેમને ૫૦૦ સાધુ તથા ૧૦૦૦
સાધ્વીઓના વડેરા બતાવ્યા એક વખત તેમણે પ્રભુને
વદન કરી પોતાના પરિવાર સાથે જુદો વિહાર કરવાની
આજ્ઞા માગી પ્રભુને તેમા લાજ ન દેખાયો, તેથી મૌન
રહ્યા આ મૌનને સમતિ સ્વીકારી જમાલિ મુનિ પોતાના
પરિવાર સાથે અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા ,

અનુક્રમે તેઓ શ્રાવસ્ત્ર નગરીએ પધાર્યા અને ત્યાં નગર બહાર આવેલા કેાષ્ઠુક નામના ઉદ્યાનમા સ્થિર થયા એકઠા તેમને વિશેષ આહાર કરવાના કારણે ઉષ્ણ જવર આવ્યો, ત્યારે બેસવાને અશક્ત હોવાથી તેમણે પાસેના મુનિઓને આજ્ઞા કરી કે ‘હે મુનિઓ ! મારા માટે મથારો કરો.’

સાધુઓ સથારો કરવા લાગ્યા, પણ આ બાબત તાવનું બેર વધતું હતું, એટલે ક્ષણ પણ દિવસ જેવી લાગતી હતી, તેથી તેમણે થોડી જ વારમા મુનિઓને પૂછ્યું કે ‘સથારો કયો કે નહિ ?’ મુનિઓએ કહ્યું કે ‘હા, આ સથારો યોગ્ય’ થોડા સમય પછી ફરી એજ પ્રશ્ન પૂછ્યો અને એજ ઉત્તર મળ્યો આ રીતે બે ત્રણ વાર થતા જમાલિ મુનિની ધીરજ ખૂટી અને તેજ વખતે તેઓ સમ્યક્ત્વથી અસ્થિત થઈ શકા કરવા લાગ્યા કે ‘પ્રભુ મહાવીરે તો કહ્યું છે કે સ્થલેમાણે ચલિત, હરીરજ્જમાણે હરીરિપિ નિજ્જરિજ્જમાણે નિજ્જિણ્ણે-આતપું તે આતપુ, ઉદીરાતુ તે ઉદયું અને નિજ્જરાતુ તે નિજ્જયું પરતુ આ બધું અસત્ય છે, કારણકે કરાતા જમારને કરાયો એમ કહેવાતું નથી તો પછી આતપાને આતપુ, ઉદીરાતાને ઉદયું અને નિજ્જરાતાન નિજ્જયું એમ શી રીતે કહેવાય ? માટે તેમનું આ વચન અસત્ય અને અસંભવિત છે

આ પ્રમાણે મનમા નિશ્ચય કર્યો પછી જમાલિ મુનિ નિકટવર્તી સાધુઓને પોતાનો વાદ આ પ્રમાણે સમજાવવા

લાગ્યા 'હે મુનિઓ! શ્રી મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે કહેમાને જટ-કરાતું હોય તે કયું, પણ તે અસત્ય છે, કારણ કે અર્ધ પ્રમાણેના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ નહુધો જળવાન છે અને આ વચન તેથી વિરુદ્ધ સાબીત થાય છે જ્યારે મે તમને પૂછ્યું કે 'મધારો કયો?' ત્યારે તમે કહ્યું કે 'હા, આ કયો' પણ તે ઉત્તર ખોટો હતો 'કરાય છે' કહ્યું હોત તો તે જ જવાબ સાચો હતો તેથી તમારે કહેમાટે કડ વગેરે વચનોને સત્ય માનવા નહિ જો તમે જોમ માનતા હો કે તેઓ મહાન છે, માટે ભૂલે નહિ, તો મોટાની પણ ભૂલો થાય છે, માટે તમારે પ્રભુના એ વચનોમા વિશ્વાસ ન રાખતા કિંમતોને કિંમતો અને કૃત ને કૃત માનવું તથા બીજાઓને પણ જોજ પ્રમાણે કહેવું'

જમાલિ મુનિનો પરિવાર વિશાળ હતો અને તેમના પર તેમનું વર્ણસ્વ મારી રીતે હતું, એટલે કેટલાક મુનિ ઓએ તેમના એ મતનો સ્વીકાર કયો, જ્યારે બાકીના જેઓ પ્રભુના વચનમા અડગ શ્રદ્ધાવાળા હતા અને પ્રભુ વચનોનો મર્મ યથાર્થ રીતે સમજ્યા હતા, તેમને એ વાત રુચી નહિ તેમણે જમાલિ મુનિ સાથે એ સબધી ઘણી ચર્ચા કરી, પણ જમાલિ મુનિ સમજ્યા નહિ કદાચ જ્વર ઉતર્યા પછી તેઓ સમજશે જોમ માની તે મુનિઓ કેટલોક વખત તેમની સાથે રહ્યા, પણ જ્વર ઉતર્યા પછી જમાલિ મુનિ પોતાના વિચારોમા વધારે મજબૂત દેખાડવા લાગ્યા અને તેનો રીતસર પ્રચાર કરવા લાગ્યા, એટલે આ

મુનિએ તેમને છોડીને પ્રભુ પાસે આવ્યા અને બનેલી સર્વ હકીકત કહી અબળાવી

હવે પ્રિયદર્શના સાધ્વી તેમને વહન કરવા આવ્યા, ત્યારે જમાલિ મુનિએ તેમને પોતાનો આ મત કહી સબળાવ્યો અને તેઓ પતિ તરફના પક્ષપાતને લઈને તેમની વાત સાચી માનવા પ્રેરાયા જેમ નાનો મરખો અંગારો થોડી વાગ્યાં ઘણા ધામને બાળી નાખે છે, તે રીતે જમાલિ મુનિના આ મતરૂપી અંગારાએ થોડા વખતમાં ઘણા હૃદયોને મિથ્યાત્વથી દગ્ધ કર્યા

તે સમયે આવસ્તિ નગરીમાં ૬૬ નામનો એક કુલાર રહેતો હતો. તે શ્રીમહાવીર પ્રભુનો પરમ ભક્ત હતો તેણે પ્રભુના વચ્ચનો ગુણ કરીને તેના અર્થો હૃદયમાં ઉતાર્યા હતા. સાધ્વી પ્રિયદર્શના વગેરેએ તેમના સ્થાનમાં સ્થિરતા કરી હતી તેમણે જમાલિ મુનિ પાસેથી આવ્યા પછી આ મત લઈને જણાવ્યો, પણ એ તો અચળ શ્રદ્ધાવાન હતો, એટલે ગમણ ગયો કે સાધ્વીનું પતિના પ્રેમને વશ વગર ત્રિયાયે મિથ્યા મનમાં ફસાયા છે પરંતુ અન્યારે કઈપણ કહીશ તો તે માત્ર નહિ માટે સમય આવ્યો તેમને મુક્તિથી સમજાવવા.

એક વખત સાધ્વીનું નિવાસની નજીક સ્વાધ્યાયમાં તદ્દવીત હતા, ત્યારે તેણે અવસર જોઈને નિવાસમાંથી એક અંગારો લઈને સાધ્વીનું વસના છેડા પર નાખ્યો અને છેડા સગમવા માંડ્યો આથી સાધ્વીનું એકદમ

હિમા ચર્ચ ગયા અને હક આવકને ઠપકો આપવા લાગ્યા કે 'આવકજી! તમે એવા કેવા કે ઉપયોગ રાખતા નથી? તમારા અનુપયોગે અમારું આ વસ્તુ સળગ્યું' હકે જવાબ આપ્યો કે 'એ તો હજી સળગે છે સળગી ક્યા જાય છે? તમારા મતે તો જ્યારે તે સળગી રહે ત્યારે સળગ્યું કહેવાય '

આ શબ્દોએ સાધ્વી પ્રિયદર્શનાની આખ ઉઘાડી નાખી અને તેઓ ફરી શ્રી મહાવીર પ્રભુના વચનોને સત્ય માનવા લાગ્યા પછી અવસર આવતા જમાલિ મુનિને શ્રી મહાવીર પ્રભુના ગણધર ગૌતમ સ્વામીએ સમજાવ્યા, છતાં તે સમજ્યા નહિ, એટલે તેઓ પ્રથમ નિહાવ ગણ્યા આ નિહાવતાથી તેમના પદરસ વધી ગયા અને કાળધર્મ પામ્યાને તે છટ્ટા દેવ-લોકમા કિલ્લિપિઠ જાતિના અધમ કોટિના દેવ થયા

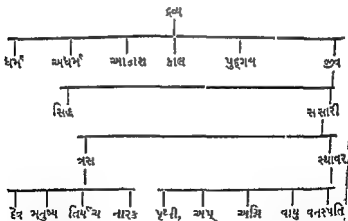
૮-સંબંધનય

વસ્તુ માત્રમા સામાન્ય અને વિશેષ ધર્મો રહેલા છે તેમા વિશેષને ગૌણ કરી જે સામાન્યને પ્રાધાન્ય આપે તે સંબંધનય કહેવાય વ્યાકરણમા જેને જાતિવાચક શબ્દો કહે છે, તે આ પ્રકારના ॥ હાજલા તરીકે લોજન શબ્દથી દૂધપાક, પૂરી, ચોટવી, દાળ, સાત, અથાણું વગેરે વસ્તુઓને સંબંધ થાય છે, તેથી 'લોજન' એ સંબંધનયનો શબ્દ છે અથવા દ્રવ્ય શબ્દથી ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાલ, પુદ્ગલ ને આત્મા એમ સર્વ દ્રવ્યોનો સંબંધ થાય છે, તેથી તે સંબંધ

નયનો ગ્રન્થ છે તેનું માનવું એમ છે કે સામાન્યથી રહિત કોઈ વસ્તુ નથી, માટે સામાન્યને જ પ્રાધાન્ય આપવું

૬-વ્યવહારનય

વસ્તુના સામાન્ય ધર્મને ગોણું કરી જે વિશેષ ધર્મને પ્રાધાન્ય આપે તેને વ્યવહાર નય જાણવો. હાખલા તરીકે વ્યવહાર નય દ્રવ્યને છ પ્રકારનું માને છે. જે વળી તે દરેક પ્રકારના ઉત્તર પ્રકારો બતાવે છે અને તેના પશ્ચ ઉત્તર પ્રકારો બતાવે છે. આમ તે ઉત્તરોત્તર વિશેષતા બતાવ્યા જ કરે છે તે આ પ્રમાણે —

વ્યવહારનય એમ કહે છે કે વિશેષતા વિના કોઈ પશ્ચ વસ્તુનો સ્પષ્ટ બોધ થાય જ શો રીતે ? કોઈને કહીએ કે વનસ્પતિ લાવો તો એ શું લાવે ? આખો લાવો, લીમડો

હાવે, એમ કહીએ તો તે આખો કે લીમડો હાવે તેથી
વિશેષને જ પ્રાધાન્ય આપવું એઈએ

૧૦-ઋણસૂત્રનય

વર્તમાનમા વર્તતા સ્વકીય અર્થને શક્ય કરે તે
ઋણસૂત્રનય કહેવાય એક મનુષ્ય જૂનકાળમા રાજા હોય
પણ અત્યારે 'ભિખારી' હોય તો આ નય તેને રાજા ન
કહેતા ભિખારી જ કહે, કારણ કે વર્તમાનમા તેની સ્થિતિ
ભિખારીની છે નયકલ્પિતમા નહીં છે કે-

ઋણસૂત્રનયો વસ્તુ નાસિત નાપ્યનામતમ ।

મયતે કેવલ કિન્તુ ઘર્નમામ તથા નિજમ્ ॥૧૧॥

‘ઋણસૂત્ર નય વસ્તુના અતીત તથા અનાગત સ્વરૂપને
માનને નથી, પણ વર્તમાન અને નિજ સ્વરૂપને જ માને છે’

અતીતેનાનામનેન પરકીયેન વસ્તુના ।

મકાર્થે સિદ્ધિરિત્યેતદસદ્ગગનપદ્મવત્ ॥૧૨॥

‘અતીત, અનાગત કે પરકીય વસ્તુથી કેઈ કાર્યસિદ્ધિ
થતી નથી તે આકાશકમળની જેમ અમળ છે’

નામાદિવતુર્થેષુ માયમેન ચ મયતે ।

નામસ્થાપનાદ્રવ્યાણ્યેરમમતેના ઋણિ ॥૧૩॥

‘નામ, સ્થાપના દ્રવ્ય અને લાવ એ ચાર નિમેષોમાથી
ઋણસૂત્રનય નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્યને ન માનતા માત્ર
લાવને જ માને છે આગળના નયોનું પણ તેમજ સમજવું’

દરેક શબ્દના અર્થને ચાર વિભાગમાં વહેલી શકાય છે આ અર્થવિભાગને નિક્ષેપ કહેવામાં આવે છે તેના ચાર પ્રકારો અનુક્રમે નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ છે શ્રી મહાવીર એવું નામ એ નામનિદોષ છે શ્રી મહાવીરની મૂર્તિ બનાવવી કે કોઈ પણ વસ્તુમાં સ્થાપના કરવી એ સ્થાપનાનિદોષ છે નયસાર વગેરેમાં રહેલો શ્રી મહાવીર સ્વામીનો શુભ એ દ્રવ્ય મહાવીર છે અને સાત ક્ષત્રિયના કુળમાં સિદ્ધાર્થ રાજા અને ત્રિશત્રા રાણીની રૂપે જન્મ મારણ કરી મહાન વીરતા બતાવનાર ચોવીસમા તીર્થંકર એ ભાવ મહાવીર છે, તેમાંથી ઋણસૂત્રનય આ ભાવ મહાવીરને જ મહાવીર માને છે

૧૧-શબ્દનય

પદોપશબ્દોમાં એક જ વાચ્યાર્થ માને તે શબ્દનય કહેવાય જેમકે જિન, અહંત્ અને તીર્થંકર ઉપરાત કાલાદિભેદથી ધ્વનિના અર્થભેદનું પ્રતિપાદન કરે તેને પણ શબ્દ નય કહેવાય છે અહીં કાલાદિ શબ્દથી કાલ, કારક, લિંગ, સખ્યા, પુરુષ અને ઉપસર્ગ સમજવાના છે.

હતો, છે, હશે આ શબ્દોમાં કાલભેદ છે હતો ભૂતકાળને સૂચવે છે, છે વર્તમાન કાળને સૂચવે છે, હશે ભવિષ્યકાળને સૂચવે છે

તે કરે છે, તેના વડે કરાય છે, આ શબ્દોમાં કારક ભેદ છે કરે છે, એ કર્તારિ પ્રયોગ છે, કરાય છે, એ કર્મણિ પ્રયોગ છે

છોકરો, છોકરી, છોકરુ, આમાં લિંગભેદ છે તે અનુક્રમે પુરિવચ, સ્ત્રીલિંગ અને નપુસકલિંગ સૂચવે ॥

બળદ અને બળદો, નદી અને નદીઓ, આમાં વચન ભેદ ॥ પ્રથમ શબ્દો એકવચનમાં છે, બીજા શબ્દો બહુવચનમાં છે સંસ્કૃત ભાષામાં દિવચનનો પણ પ્રયોગ છે. તેથી તેમાં છૂપમ (એકવચન), છૂપમો (દિવચન) અને છૂપમાં (બહુવચન) એમ ત્રણ પ્રયોગો થાય છે

હું, તું અને તે એ પુરુષભેદ સૂચવનારા શબ્દો છે હું પ્રથમ પુરુષને સૂચવે છે, તું દ્વિતીય પુરુષને સૂચવે છે અને તે તૃતીય પુરુષને સૂચવે છે

સસ્થિત, અવસ્થિત, પ્રતિષ્ઠિત વગેરેમાં ઉપસર્ગને ભેદ છે સ+સ્થિત, અવ+સ્થિત, પ્રતિ+સ્થિત ઉપસર્ગભેદને લીધે અર્થમાં ફેર પડે છે

ઋણસૂત્રનય કરતાં આ નય વધારે સૂક્ષ્મ છે, કારણ કે ઋણસૂત્ર માત્ર ઠાળથી ભેદ માને છે, ત્યારે આ નય કારક વગેરેથી પણ અર્થમાં ભેદ માને છે

૧૨-સમભિરૂ નય

જે સારી રીતે અર્થની સમીપે જાય તે સમભિરૂ નય કહેવાય અથવા જે રૂઢ અર્થમાં જૂઠા જૂઠા અર્થની સમતિ આપે તે સમભિરૂ નય કહેવાય અથવા જૂઠા જૂઠા પર્યાયશબ્દોનો વાચ્યાર્થ જૂઠો જૂઠો મહણ કરે તે સમભિરૂ નય કહેવાય આ નય સબંધનયથી સૂક્ષ્મ છે, કારણ કે તે પર્યાયભેદે અર્થભેદ મહણ કરે છે

। આ નયના અભિપ્રાયથી જિન, અહંત અને તીર્થ કરનો વાચ્યાર્થ એક નથી, પણ જૂરો જૂરો છે જેમકે—જે રાગ અને દ્વેષને અથવા સપ્તવિધ ભયને જિતે તે જિન, જે ત્રૈલોક્યની પૂજ્યતા પ્રાપ્ત કરે અથવા અષ્ટપ્રાતિહાર્યની શોભાને અહં-ચોગ્ય હોય તે અહંત, જે ધર્મરૂપી તીર્થજે, કરે-સ્થાપે તે તીર્થ કર

૧૩-એવ ભૂતનય

‘એવ’ અર્થાત્ જેવો વ્યુત્પત્તિનો અર્થ તે જ પ્રમાણે ભૂત એટલે યનાર-ક્રિયામા પરિણમનાર, તેને શ્રદ્ધા કરનારો તે એવ ભૂતનય આ નયની દૃષ્ટિએ જિન શબ્દનો પ્રયોગ ત્યારે જ ઉચિત ગણાય કે જ્યારે તેઓ શુદ્ધ ધ્યાનની ધારાએ ચડી રાગાદિ રિપુને જિતતા હોય અહંત શબ્દનો પ્રયોગ ત્યારે જ ઉચિત ગણાય કે જ્યારે સૂરાસુર નરેન્દ્ર તેમની પૂજા કરી રહેલ હોય કે અષ્ટપ્રાતિહાર્ય શુદ્ધ હોય અને તીર્થ કર શબ્દનો પ્રયોગ ત્યારે જ ઉચિત ગણાય કે જ્યારે તેઓ મમવમરણમા વિરાજી ચતુર્વિધ સદ્ગની અને પ્રથમ ગણધરની સ્થાપના કરતા હોય તાત્પર્ય કે તે સિવાય આ શબ્દોનો ઉપયોગ કરવો તેને આ નય ઉચિત માનતો નથી તેણે કહેવું એમ છે કે જે વસ્તુમા નામ પ્રમાણે ક્રિયા કે પ્રવૃત્તિ ન હોય, તેને તે પ્રકારની માનીએ તો ઘટને પટ માનવામા વાધો શો ?

। નૈગમનય લોકવ્યવહારમા પ્રસિદ્ધ અર્થને શ્રદ્ધા કરે છે, એટલે સામાન્ય-વિશેષ ઉભયનો સ્વીકાર કરે છે સશબ્દ નય સામાન્યને જ પ્રાધાન્ય આપે છે અને ‘વિશેષનય’ માત્ર

વિશેષનાને જ મહત્ત્વ આપે છે સત્યસૂત્રનય વચ્ચુના વર્તમાન સ્વરૂપને જ પ્રકલ્પ કરે છે, શબ્દનય બધા પર્વાયોમા એક અર્થ પ્રકલ્પ કરે છે, સમન્વિત્ત્વ દરેક પર્વાયશબ્દનો જુદો જુદો અર્થ પ્રકલ્પ કરે છે અને એવજૂન નય તો અર્થ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ હોય તેનો જ સ્વીકાર કરે છે આ રીતે સાતે નયો ઉત્તરોત્તર સ્પર્શ છે, તે વાત પાકકોના ધ્યાનમા આવી અર્થ હશે

૧૪-નયસાહિત્ય

નય વિશે વધારે જણના ઈચ્છનારે નીચેનું સાહિત્ય જોવું —

૧ દ્વાદશાર નયચક્ર-શ્રીમદ્ભવાદી સૂરિ

૨ તત્વાધોધિગમ સૂં૧લા અધ્યાયની ટીકા-શ્રી ત્રિલોકેનસૂરિ

૩ " " " ઉપા શ્રીયશોવિજયભ

૪ " " " વિવેચન ૫ પ્રમુદ્ધ

જે પારખ

૫ શ્રી વિશેષાવરયક ભાષ્ય-શ્રી જિનભદ્રગણિ સમાધ્યમજ

(જ્ઞાન અને નય પ્રકરણ)

૬ શ્રી મૂત્રકૃત ૩ ટીકા-શ્રી શીર્ષકસૂરિ

૭ શ્રી અનુયોગદ્વારમૂત્રકૃતિ

૮ અનેકાન્તજયપતાકા શ્રી હરિભદ્રસૂરિ

૯ શ્રી શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય "

૧૦ ન્યાયાવતા ૮ મીકા-શ્રી સિધ્ધિપિંગલિ

૧૧ ઉત્પાદાદિ પ્રકરણ

૧૨ પ્રમાણનયતત્ત્વલોકોકાર-શ્રીવાદિદેવસૂરિ

૧૩ સ્વાદ્વાદમજરી-શ્રીમલ્લિષેષસૂરિ

૧૪ પ્રવચનસારોદ્ધાર-શ્રીનેમિચ દ્રસૂરિ

૧૫ શ્રી તત્ત્વાર્થસાર-શ્રી અમૃતચ દ્રસૂરિ

૧૬ આલાપપદ્ધતિ-શ્રીદેવસેનાચાર્ય

૧૭ દ્રવ્યાનુયોગતકેષ્ઠા-લોજપડિત

૧૮ નયોપદેશ — ઉપા શ્રી યયો(વજયલ)

૧૯ નયરહસ્ય " "

૨૦ નયમઢીપ " "

૨૧ અનેકાત-ચવસ્થા " ■

૨૨ દ્ર-ચશુષ્ઠ-પર્યાયનો રાસ " "

૨૩ નયકષ્ટિકા — મ મ શ્રી વિનયવિજયલ મહારાજ

૨૪ નયચક્રસાર — પ શ્રી દેવચ દ્રલ

૨૫ આગમસાર — " "

૨૬ જૈન સિદ્ધાન્તપ્રવેશિકા—પ ગોપાળદાસલ

૧૫-ઉપસહાર

આ વિચાર-વિવેચન પરથી પાકકો સમજી શકયા હશે કે નયવાદ એ માત્ર શાસ્ત્રીય રસનો કે વિવાદ માટેનો વિષય નથી, પણ વસ્તુ સ્વરૂપ સમજવા માટેનું એક પદ્ધતિસરનું શાસ્ત્ર છે અને તેની જ્યવહારૂ ઉપયોગિતા પણ ઘણી છે સહુ કોઈ આ શાસ્ત્રનું રહસ્ય પામી પરમાર્થની પ્રાપ્તિ કરે, એ જ અખ્યર્થના

इति शम् ।

મને કહેવા દ્યો, ગાપરીઆના

સ્પ્રીંગવાળા

રેલીંગ શટરોની

તરફગુમા

ચિત્ર ૧૫

ચિત્ર ૧૬

ચિત્ર ૧૭

૧. ચિત્ર ૧૫ થી જોઈ શકાય તેવા પ્રકારના સ્પ્રિંગ વાળા શટરોની રચના.
૨. આવા પ્રકારના શટરોમાં જોઈ શકાય તેવા પ્રકારના સ્પ્રિંગ વાળા શટરોની રચના.
૩. આવા પ્રકારના શટરોમાં જોઈ શકાય તેવા પ્રકારના સ્પ્રિંગ વાળા શટરોની રચના.
૪. આવા પ્રકારના શટરોમાં જોઈ શકાય તેવા પ્રકારના સ્પ્રિંગ વાળા શટરોની રચના.
૫. આવા પ્રકારના શટરોમાં જોઈ શકાય તેવા પ્રકારના સ્પ્રિંગ વાળા શટરોની રચના.

આવા પ્રકારના શટરોમાં જોઈ શકાય તેવા પ્રકારના સ્પ્રિંગ વાળા શટરોની રચના.

શાપરીયા લૅક એન્ડ સ્ટીલ ઝુ પ્રાઈવેટ લી

સેક્ટર ૪ ૪ ૬

સેક્ટર ૪, ૪૫૫ સેક્ટર, ગુજરાત

સંખ્યા: ૪૫૫૫૫ (SHAPARIYA)

Modified
DESIGN

Diamond

PURE GOLD BARS
OF
MANILAL CHIMANLAL & CO.

AVAILABLE IN 5 1 1/2 & 1/4 TOLA

WE BUY OLD GOLD AND SILVER ORNAMENTS AND OTHER ARTICLES

MANILAL CHIMANLAL & CO.
SILVER STREET, CALCUTTA

PHONE
20898

GRAM
"KAKALI"

નેશનલ રીફાઈનરી પ્રાઇવેટ લીમીટેડ
ની N R ઇપ ચાલી

રીફાઈ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા, મુબઈ,
બોમ્બે બુક્લીયન એસોસીએશન લી. મુબઈ-૨
તેમજ

ઇન્ડિયા ગવર્નમેન્ટ મીટ મુબઈએ માન્ય રાખેલ છે.
N R ઇપ સીનર નાઇટ્રે બનાવનાર અને વેચનાર.

લેગેરેટરી અને રીફાઇનરી
૮૭, તારકેવ રોડ, મુબઈ ન. ૭
ફોન નં ૪૨૭૬૫

મયન્ટસ બુલીયન મેનીંગ
એન્ડ એમેઇગ ડીપાર્ટમેન્ટ
ધનજી સ્ટ્રીટ મુબઈ. ૩
તાર ARGOR

યોગવિદ્યાનો
અસ્તિત્વ પ્રથમ

‘ઉમેશ યોગદર્શન

પ્રથમ ખંડ ચાર ભાષામાં

ગુજરાતી, હિન્દી, અંગ્રેજી, અંગ્રેજી

લેખક - યોગીરાજ શ્રી ઉમેશચંદ્ર

સરચાપક અને સચાલક શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ, મુબઈ-૧૪.
આ ગ્રંથમાં જેથી નીરાગી અને પુરુષોની તકુરસ્તી સારી રાખવા માટે કે
જાણના મયરોધન કરે, આસનો, માનસિક ઈચ્છા, જાતોપચાર, મુખ
કિરણચિકિત્સા, આદારચિકિત્સા વિ અનેક સક્રિયવર્ધક, રોગનિવારક
સરણ અને સાધ્ય હતાજે બતાવ્યા છે ૪૦૦ થી વધુ પૃષ્ઠો અને ૧૦૮ થી
વધુ દોરાઓ છે આ પુસ્તકમાં ૩૫ વર્ગોના ચોતાનો અનુભવ સ્વામીશ્રીએ
ગુરુ કર્યો છે બધાને યોગ્ય માર્ગદર્શન આપતું આ અત્યંત પુસ્તક છે
કિંમત રૂ ૧૫/-, પોસ્ટેજ રૂ ૨/- અલગ થી પી કરતા નથી
શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ, દાદર, મુબઈ - ૧૪.

ત્રિવિધ સેવા

લેખન છવનચરિત્રો, નિમંષો, લેખો, વિવેચનો, કથાઓ તૈયાર
કરી આપવામાં આવે છે

સુઠા અમારી દેખરિખ નીચે પુસ્તકો સુદર રીતે છપાવી આપીએ
છીએ તેને સળાવ ચિત્રો, બોલો પદ્ય તૈયાર કરી
આપીએ છીએ

પ્રકાશન અમારી મારફત છટકે પુસ્તકો તથા અવમાવા રૂપે પુસ્તકો
પ્રમટ કરાવવા દોષ તે પદ્ય કરી આપવામાં આવે છે
વિરોધ બાબતના પત્રવ્યવહાર કરે -

જેન સાહિત્ય-પ્રકાશન-મંદિર

લંબાભાઈ ગુણપત બી.કે.એમ. ચી.સ. બદર, મુબઈ-૮

સર્વોત્તમ વસ્ત્ર ખનાવનાર

શ્રી રામ મીલ્સ લીમીટેડ

ફર્ગ્યુસન રોડ, મુબઈ-૧૩

સહુને શુભેચ્છાઓ પાઠવે છે

FOR DYES & CHEMICALS

PLEASE REFER TO

Amritlal & Co Private Ltd

11, Sprott Road, Ballard Estate,

Bombay - 1.

Factory

"Rang Udyan"

Tele 61982

Telegram

"RASIK"

Head Office

Tele 262291 92

